

Lunds universitet
Språk- och litteraturcentrum
Latin: magisteruppsats
Höstterminen 2009
Handledare: Professor Arne Jönsson

Erik den helige

- katolsk nationalsymbol i protestantiskt land

Astrid Nilsson

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

INNEHÅLLSFÖRTECKNING	2
INLEDNING	3
Erik den helige	3
Erik, den lutherska läran och göticismen.....	6
Petrus Schvantesson Höök (1689-1756).....	8
Syfte och frågeställning	10
MATERIAL OCH AVGRÄNSNINGAR	11
Legenden	11
Avhandlingen	12
Avgränsningar	13
ERIK DEN HELIGE ENLIGT LEGENDEN	15
Erikslegenden i sammanfattning	15
Legendens disposition	15
Erik den helige och Finlandsfärden.....	20
Eriks martyrdöd.....	21
Magnus Henriksson, prins av Danmark.....	24
Erik den helige	26
Erik och främjandet av den kristna tron	27
Erik och folket.....	28
ERIK DEN HELIGE ENLIGT AVHANDLINGEN	33
Avhandlingens disposition.....	33
Avhandlingens källor	34
Erik den helige och Finlandsfärden.....	36
Eriks martyrdöd.....	44
Magnus Henriksson, prins av Danmark.....	51
Erik den helige	55
Eriks vanor	58
Eriks död.....	61
Erik och folket.....	62
AVSLUTNING	66
BIBLIOGRAFI	69
Källor.....	69
Litteratur.....	69
BILAGA: HÖÖKS SLÄKTTRÄD I URVAL	73

INLEDNING

Erik den helige

En av de gestalter man möter i den svenska medeltidshistorien är kung Erik "den helige" eller Erik Jedvardsson. Det som brukar berättas om Erik är att han for till Finland på korståg i sällskap med Uppsalabiskopen Henrik och kristnade finnarna, samt att han överraskades och dödades av en fiende – den danske prinsen Magnus Henriksson – när han kom ut ur kyrkan i Uppsala efter en gudstjänst år 1160. På den plats där han fallit rann det sedan upp en källa, och Erik blev helgon.

Vi tänker sålunda att vi har en ganska god uppfattning om vem han var och vad som hände under hans liv. Det är emellertid inte sant: något av det mest slående med Erik den helige är hur lite material vi egentligen har om honom. De upplysningar som finns räcker inte för att ge någon helhetsbild av hans regeringstid eller politik.¹

Faktum är att Erik "den helige" är en ytterst svårgripbar gestalt som bara har efterlämnat ett fåtal belägg för sin existens. Den enda säkra kronologiska hållpunkten i hans regering är att han var kung i Västergötland omkring 1158.²

Det vi tror oss veta kommer från Erikslegenden som har daterats till tidigast 1273.³ Däri står att läsa om Eriks korståg till Finland, om hans död i samband med gudstjänsten och om att en källa rann upp. Denna bevarade legend har tillskrivits Israel Erlandsson, biskop i Västerås (levde ca 1250-1328), men vi vet inte med säkerhet om han verkligen var författaren.⁴ En legend, som i så fall gått förlorad, kan

¹ Bolin, Sture och Hildebrand Bengt, "Erik den helige" i *Svenskt biografiskt lexikon*, band 14, Stockholm 1953, s. 253. I början av artikeln "Erik den helige – Sveriges rex iustus" räknar Rolf Sjöberg upp uppgifterna vi har. Se Sjöberg, Rolf, "Erik den helige – Sveriges rex iustus" i *LLt: festskrift till Lars O. Lagerqvist*, red. Ehrensvärd, Ulla et al., Uppsala 1989, s. 369.

² Harrison, Dick, *Gud vill det! Nordiska korsfarare under medeltiden*, Stockholm 2005, s. 422-423. Upplysningen står att finna i en dansk klosternotis.

³ *Nationalencyklopedin*, uppslagsord: "Erikslegenden", sidan besökt 2009-10-02, www.ne.se Artikelförfattarens namn står inte utskrivet.

⁴ Se t. ex. Sands, Tracey R., "The Cult of St Eric, King and Martyr, in Medieval Sweden" i *Sanctity in the North: saints, lives and cults in Medieval Scandinavia*, red. DuBois, Thomas A., Toronto 2008, s. 204;

dock ha författats 100 år tidigare eller mer. Rolf Sjöberg skriver i sin artikel "Via regia incedens" om ett kryptiskt medeltida mynt och förklarar inskriptionen och bilderna på myntet genom att knyta dem till legenden. Att den annars gåtfulla texten och bilden på myntet kan förklaras genom kopplingar till Erikslegenden visar att densamma bör ha förelegat när myntet präglades på 1180-talet, och således kan vara ännu äldre.⁵ I en senare artikel skriver Sjöberg att legendens ålder utgör "en av de största olösta frågorna i svensk medeltidshistoria."⁶

Legendan är den längsta sammanhängande text om Erik vi har bevarad och den tillkom för att läsas upp på hans festdagar: Eriksdagen den 18 maj och translationsdagen den 24 januari.⁷ Sin stora betydelse fick Erik den helige nämligen som nationalhelgon och -symbol, mycket större än han någonsin kunde få som kung. Han står införd som helgon i Vallentunakalendariet redan 1198 på dödsdagen, den 18 maj.⁸

Under medeltidens lopp intensifierades Erikskulten oerhört.⁹ Västerås-biskopen Israel Erlandsson nedtecknade mirakler, samt skrev kanske legenden, och man försökte även få Erik kanoniserad av påven. Dessutom skrevs gradvis utvidgade liturgiska texter för firandet av mässan. Kung Magnus Eriksson utvidgade kulten så att Erik även dyrkades i Norge, och Heliga Birgitta framhöll helgonkungens förtjänster.¹⁰ I juli 1273 (troligen) flyttades hans relikier över från Gamla Uppsala, i vars kyrka han låg begravd, till sin nya viloplats i domkyrkan i Uppsala.¹¹ Kulten av honom försvann emellertid inte från Gamla Uppsala med relikerna, utan båda platserna kom att bli vallfärds-mål.¹² Man kan även skönja kultens betydelse genom

Westman, Knut B., "Erik den helige och hans tid" i *Erik den helige*, red. Thordeman, Bengt, Stockholm 1954, s. 46. I Schefferus utgåva från 1675 av legenden anges också Israel Erlandsson som författaren.

⁵ Sjöberg, Rolf, "Via regia incedens: Ett bidrag till frågan om Erikslegendens ålder", *Fornvännen* 78, Stockholm 1983, s. 252-260.

⁶ Sjöberg 1989, s. 369.

⁷ Kilström, Bengt Ingmar, "Erik den helige" i *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid*, band 4, Köpenhamn 1981, spalt 14.

⁸ Lundén, Tryggve, "Eriksofficiet, Eriksmässan och Eriksmiraklerna", *Credo*, Stockholm 1945, s. 29. Jfr. även Sands 2008, s. 204.

⁹ Kilström 1981, spalt 17; Sands 2008, s. 212-213.

¹⁰ Bolin och Hildebrand 1953, s. 255. Se t. ex. *Revelaciones*, bok 6, kap. 10:17.

¹¹ Bolin och Hildebrand 1953, s. 248.

¹² Kilström 1981, spalt 15.

att se på kyrkomålningar där Erik är ett tämligen populärt motiv.¹³ Intresset för Erik den helige var således stort, och Erikslegenden, eller Eriksvitan, användes länge som källa till hans historia. Kungens betydelse för senare tider kan illustreras av att mirakelsamlingen och en kommenterad utgåva av legenden utgavs 1675 av Uppsala-professorn Schefferus.¹⁴

Åtskilliga hundra år efter att legenden författats, 1712, utkom dessutom en avhandling om Erik, *De Erico IX sive Sancto*, av Petrus Schvantesson Höök, där en av källorna är just vitan. Höök lade fram sin avhandling under Fabian Törner, professor i latin vid Uppsala universitet.

Törner härstammade från Östergötland och skrevs enligt matrikeln in vid Uppsala universitet i oktober 1683.¹⁵ Efter grundläggande studier beslutade han sig för att stanna vid universitetet, och senare fick han tjänst som adjunkt, ett slags hjälplärare som hade till uppgift att "förbereda omognare studenter för akademiska självstudier".¹⁶ År 1704 utnämndes Törner till professor, och då i logik – vad vi idag skulle kalla teoretisk filosofi.¹⁷ Den professuren var hans i sex år, då han flyttade över till den ena professuren i latin, den som var ägnad åt klassisk prosa.¹⁸ Han behöll den tjänsten till sin död 1731.

Professorn var överlag en mångsysslare som prövade många olika vetenskaper, förutom filosofi även historia och filologi.¹⁹ Han skrev en latinsk grammatika²⁰ och föreläste redan under tiden som adjunkt om svensk historia, ett historiskt område som inte var särskilt vanligt att ta upp på föreläsningar.²¹ Törner var således en lämplig preses för Hööks *De Erico IX sive Sancto* när den lades fram i mars 1712.

¹³ Kilström 1981, spalt 17-20.

¹⁴ Bolin och Hildebrand 1953, s. 254.

¹⁵ *Uppsala universitets matrikel 1595-1800*, band 1, red. Andersson, Aksel, Carlsson, A. B., Sandström, J., Uppsala 1900-1911, s. 291. Det torde innebära att han var född på 1660-talet.

¹⁶ Annerstedt, Claes, *Uppsala universitets historia*, band II: 2, Uppsala 1908-1909, s. 84.

¹⁷ Annerstedt 1908-1909, II:1, s. 346, II:2, s. 73.

¹⁸ Annerstedt 1908-1909, II:1, s. 389.

¹⁹ Annerstedt 1908-1909, II:2, s. 313.

²⁰ Annerstedt 1908-1909, II:2, s. 281.

²¹ Annerstedt 1908-1909, II:2, s. 255.

Erik, den lutherska läran och göticismen

Avhandlingen *De Erico IX sive Sancto* tillkom alltså närmare 200 år efter den ursprungliga brytningen med påven och övergången till den lutherska kyrkan, även om närmanden till katolicismen förekom under Johan III och Sigismund. Sedan Uppsala möte 1593 hade man dock oavbrutet strävat efter att åstadkomma en enhetlig evangelisk tro inom det svenska riket. Denna strävan efter enhet var av central betydelse under både 1600-talet och 1700-talet; den speglas i till exempel regeringsformer och kungaförsäkringar från dessa båda sekler.²² Betydelsen av att hålla kyrkan enhetlig framgår också av krafttagen mot pietismen med konventikelplakatet från 1726.²³ Alla svenskar skulle vara goda lutheraner och det var förbjudet att tillhöra någon annan av grenarna inom kristendomen.

Under tidigt 1600-tal, när den katolske Sigismunds tronanspråk fortfarande var aktuella, betraktades katolicismen som ett reellt hot,²⁴ men även senare var polariseringen mot det katolska stark. Vid jubelfesten 1721, när reformationens 200-årsjubileum firades i Sverige, utmålade Erik Benzelius, en av talarna, det som att Luther kommit som sänd från himlen och räddat Sverige undan den katolska irrläran.²⁵ Protestantismen skulle inte uppfattas som någonting nytt, utan som en återgång till den rena lära som tänktes ha funnits före de skadliga katolska nyheterna.²⁶ En av dessa "nyheter" var helgondyrkan, vilken således inte var förenlig med den lutherska ortodoxin, särskilt inte som gudstjänsten förändrades och Eriksvitan inte längre kunde användas i liturgin.

I stället infogades berättelsen om Erik i ett nytt sammanhang och anpassades till en ny tids krav. Erik den heliges stora betydelse och berömmelse genom hans helgonstatus medförde nämligen att han inte var en figur man kunde bortse från i

²² Nilsson, Bertil, "Religionssynen i Sverige. Från kyrkolagen 1686 till regeringsformen 1809", *Acta Masonica Scandinavica*, Köpenhamn 1999, s. 128-140, s. 130.

²³ Nilsson 1999, s. 131.

²⁴ Lindroth, Sten, *Svensk lärdomshistoria: Stormaktstiden*, Stockholm 1989, s. 80.

²⁵ Aurelius, Carl Axel, *Luther i Sverige: svenska Lutherbilder under tre sekler*, Skellefteå 1994, s. 86-87. Firandet borde ha gått av stapeln 1717 eftersom reformationens början räknades från Luthers tesuppspikande 1517. I Sverige hade man emellertid inte firat förrän 1621, och 100-årsintervallat bibehölls genom att man firade 1721.

²⁶ Aurelius 1994, s. 85.

historieskrivningen, vilket man kanske kunnat göra med en mera obskyr gestalt. Han måste sålunda på något sätt inordnas i historien utan att hans helgonstatus hamnade i konflikt med luthersk ortodoxi: Erik måste i första hand räknas som svensk kung.

Detta synsätt framgår redan av titeln på avhandlingen: *De Erico IX sive Sancto*. Namnet innebär att Eriks status av kung betonas mer än den av helgon. Dessutom förankras han, och med honom det svenska riket, med hjälp av ordningstalet långt bak i tiden. Vid tiden för avhandlingens tillkomst hade Erik varit död i över 500 år, och att han då redan hade en så hög siffra som nio innebär ju att han haft minst åtta företrädare – samtliga som innehade tronen före honom måste ju inte ha hetat Erik – varigenom Sverige måste ha varit ett mycket gammalt rike.²⁷ Johannes Magnus visade på dess höga ålder; han räknade Erik som landets 124:e kung i *Historia de omnibus Gothorum Sveonumque regibus*.²⁸

Hur gammalt landet var kunde skönjas i fornlämningar av alla upptänkliga slag: de betraktades som kvarlevor från en götisk guldålder.²⁹ Dessutom utgavs handskrifter från medeltiden och antiken i stor skala med början på 1600-talet³⁰ – man hade fått upp ögonen för det svenska kulturarvet. Riksantikvarieämbetet tillkom 1629 eller 1630, och dess innehavare hade i uppgift att samla historiskt material av alla upptänkliga slag.³¹ Det skulle sedan användas i forskningen för att visa hur gammalt det götiska riket Sverige var.

Syftet med den sortens historiska forskning var att hylla Sverige och framhäva landet på andra länders bekostnad, inte att ställa frågor i jakten på ny kunskap, vilket senare blev målet. Även i andra europeiska länder strävade man efter att hylla sitt eget land och visa dess höga ålder genom att skapa kopplingar till gestalter ur Bibeln och den antika historien.³² Götisk historieskrivning var således ett slags propaganda.

När Johannes Magnus *Historia de omnibus Gothorum Sveonumque regibus* utkom, reagerade exempelvis en dansk professor genom att avfärda boken, med dess

²⁷ Johannesson, Kurt, *Gotisk renässans: Johannes och Olaus Magnus som politiker och historiker*, Stockholm 1982, s. 141.

²⁸ Johannesson 1982, s. 141.

²⁹ Lindroth 1989, s. 249.

³⁰ Johannesson 1982, s. 10.

³¹ Lindroth 1989, s. 245.

³² Helander, Hans, *Neo-Latin Literature in Sweden in the Period 1620-1720*, Acta Universitatis Upsaliensis 29, Uppsala 2004, s. 398.

danskfientliga inslag, som lögnaktig. Han ansåg att ett verk om dansk historia behövdes, ett verk som kunde "överglänsa dessa farliga svenska skrifter."³³ Det var inte på något sätt fråga om att han granskat Johannes Magnus verk och funnit det bristfälligt, bara att han uppfattade att Danmark behövde äreräddas efter angreppet och att man dessutom behövde ett eget lika storslaget verk.

Göticismen hade visserligen redan haft sin höjdpunkt under Gustav II Adolf och den tidiga stormaktstiden – då hade de götiska idéerna större politisk betydelse, och man kunde rättfärdiga och motivera Sveriges ingrepp på kontinenten bland annat med götisk propaganda. Idéerna levde dock kvar länge, och ännu på Hööks tid.³⁴

Johan Gabriel Sparwenfelt åkte till exempel på den svenska regeringens uppdrag runt i Spanien 1689-1690 för att söka efter gotiska minnen – monument och manuskript – där.³⁵ Ett annat exempel är Olof Rudbecks *Atlantica*, där han med utgångspunkt från bland annat etymologin avslöjar att det sjunkna Atlantis som det berättas om hos Platon i själva verket var Sverige. Härifrån utgick sedan de så beundrade antika kulturerna.³⁶ *Atlantica*, vars sista del utkom 1702, är ett utmärkt exempel på götisk-patriotisk historieskrivning när densamma befann sig på sin höjdpunkt.³⁷

Petrus Schvantesson Höök (1689-1756)

Den avhandling jag ska behandla lades fram 1712, bara tio år efter det att sista delen av *Atlantica* utkom. Författaren, Petrus Schvantesson Höök, var son till Svante Larsson Höök, ryttmästare, och Maria Regina Scheffer, dotter till professorn vid Uppsala universitet, Johannes Schefferus.³⁸ (Se bilaga 1 för ett översiktligt släkträd.)

³³ Johannesson 1982, s. 103.

³⁴ Lindroth 1989, s. 249-250.

³⁵ Jönsson, Arne, "Swedish Gothicism from Saint Birgitta to the poetess Sophia Elisabeth Brenner" i *Scandinavia, Saint Birgitta and the pilgrimage route to Santiago de Compostela*, red. Martínez Ruiz, Enrique och Pazzis Pi Corrales, Magdalena de, Santiago de Compostela 2002, s. 292.

³⁶ Lindroth 1989, s. 286-296.

³⁷ Lindroth 1989, s. 284.

³⁸ Höök skriver faktiskt Schvantesson trots att fadern stavar sitt förnamn Svante.

Höök föddes 1689 och fick en syster, Regina Elisabeth, året efter. Av någon anledning tog emellertid Petrus Hööks moster, Marg(areta?) Scheffer, hand om honom tämligen tidigt.³⁹ De hörde hemma i Stockholm, vilket framgår av inskrivningsnoteringen om Höök i Uppsala universitets matrikel; efter hans namn står *Holmensis*. Inskrivningsdatum var den 25 februari 1708.⁴⁰

Fyra år senare lade han fram sin avhandling om Erik den helige, *De Erico IX, sive sancto*, under Fabian Törner (kort presenterad ovan).⁴¹ Avhandlingen dedicerades till representanter för kyrkan, universitetet och staten: till Haquin Spegel, då ärkebiskop i Uppsala, till universitetets rektor Daniel Lundius och till Thomas Lohrman, borgmästare i Uppsala och dessutom Hööks (ingifte) morbror, enligt dedikationen.

Det var dyrt att disputera på grund av tryckkostnaderna, och dessutom var man skyldig att bjuda berörda studenter och lärare på "disputationsöl."⁴² Därför var det vanligt att studenterna försökte få in pengar genom att dedicera sitt arbete till höga herrar, släktingar och eventuella beskyddare, med tanken att dessa skulle bidra.⁴³ Här finns ju exempel på åtminstone två av dessa tre kategorier; Haquin Spegel och Daniel Lundius var högt uppsatta personer och Thomas Lohrman en släkting.

Efter disputationen arbetade Höök på en skola i Stockholm, och 1721 prästvigdes han för att sedan träda i tjänst som huspräst hos en adelsfamilj. Sedan följde kortare tjänstgöringsperioder. Först var Petrus Höök regementspräst för Bohus dragoner och sedan huspräst hos riksrådet Thure Bielkes familj. Därefter avlade han pastorexamen, varefter Höök provpredikade och erhöll Krokstad (i Bohuslän) i Göteborgs stift som församling. Där skulle han stanna till sin död 1756.⁴⁴

Höök var gift tre gånger. Hans första hustru hette Anna Sibilla och kom från Sachsen, och de fick två söner. Därefter följde Cajsa Lisa Reuter, och slutligen, året före sin död, äktade Petrus Höök Cath(arina?) Lind.⁴⁵

³⁹ Skarstedt, C. W., *Göteborgs stifts herdaminne*, Lund 1885, s. 527-528.

⁴⁰ *Uppsala universitets matrikel*, band 2, s. 55.

⁴¹ Annerstedt 1908-1909, II:2, s. 257.

⁴² Annerstedt 1908-1909, II:2, s. 128.

⁴³ Annerstedt 1908-1909, II:2, s. 129.

⁴⁴ Skarstedt 1885, s. 527.

⁴⁵ Skarstedt 1885, s. 528.

Höök beröms i herdaminnet bland annat för att ha haft goda färdigheter i miniatyrmålning, musik och medicin. Under sin tid i Uppsala ska han också ha studerat juridik.⁴⁶

Syfte och frågeställning

Höök förklarar i förordet till avhandlingen att hans avsikt är att berätta Erik den heliges historia – inte framföra något nytt, bara berätta: *Neque mihi hoc in negotio propositum est, nova quaedam & inaudita commemorare, sed historiam tantummodo Sancti Erii recitare*⁴⁷ Erik fanns visserligen redan omskriven i tidens lärdes verk, men hade såvitt jag kunnat utröna inte fått något verk ägnat enbart åt sig förrän Höök gav sig i kast med uppgiften, varför hans avhandling är att betrakta som den första monografin om Erik.

Höök citerar ofta och hänvisar till tidigare verk om historia och kyrkohistoria. Därigenom, och eftersom han inte avser att framföra någonting nytt, kommer hans skildring av Erik och omständigheterna kring dennes liv att vara klart kopplad till tidigare författares framställningar. Det medför att avhandlingen också ger en bild av vad för kunskaper och uppfattningar om Erik man hade.

Syftet med föreliggande uppsats är att undersöka hur ett inhemskt katolskt helgon behandlas och uppfattas i ett strängt protestantiskt land genom att jämföra bilden av helgonet i den medeltida legenden med motsvarande bild i avhandlingen från 1712, samt att förklara varför likheterna och skillnaderna föreligger. Detta syfte kan brytas upp i följande frågor:

- ☞ Vilken bild ges av kung Erik och hans liv och gärningar i respektive text?
- ☞ Vilka skillnader och likheter finns mellan de båda bilderna?
- ☞ Varför föreligger dessa skillnader och likheter?

⁴⁶ Skarstedt 1885, s. 528.

⁴⁷ Höök, Peter Schvantesson, *De Erico IX sive Sancto*, Uppsala 1712, inledningen.

MATERIAL OCH AVGRÄNSNINGAR

Legenden

Den Erikslegend vi har bevarad är på omkring 1000 ord och har använts för att läsa på helgonets festdagar 24 januari och 18 maj tillsammans med ett officium.⁴⁸ Legenden föreligger i en avskrift från 1344 i *Registrum Upsalense*, som påbörjades samma år.⁴⁹ Den finns också i Vatikanen i *Codex Vaticanus reginae Suecorum* 525 från 1400-talets början.⁵⁰ Svennung skriver att avskriften från 1344 är ursprungligare, men påpekar enstaka skillnader mellan versionerna i kommentaren till sin läsning av legenden.⁵¹ Svennung menar att Erikslegenden ursprungligen förelåg i en längre version än den som finns kvar idag, och med tillhörande mirakelsamling.⁵²

Legenden har utgivits i tryckt form ett antal gånger, exempelvis 1954 i *Erik den helige: historia, kult, relikier*, där den föreligger både på latin⁵³, på fornsvenska och i översättning till modern svenska⁵⁴, på latin 1962 i Svennungs *Från senantik och medeltid* och 1991 i *Röster från svensk medeltid*, där det finns en parallellöversättning till svenska. Den latinska legendtexten i *Röster från svensk medeltid* går tillbaka på Svennungs läsning från 1962. Förutom där står legenden också att finna i *Scriptores rerum suecicarum medii ævi* II:1 från 1828.⁵⁵

⁴⁸ Se Ferm, Olle, "Den fromme St Erik" i *Röster från svensk medeltid*, red. Aili, Hans, Ferm, Olle och Gustavsson, Helmer, Stockholm 1990, s. 90. Legenden i översättning av Hans Aili följer omedelbart efter Fermes introduktion. Officiet finns tryckt i svensk översättning av Tryggve Lundén, *Credo*, Stockholm 1945 s. 26-66.

⁴⁹ Svennung, Josef, *Från senantik och medeltid: latinska texter av kulturhistoriskt intresse*, del 2, Skrifter utgivna av Svenska Klassikerförbundet 49b, Lund 1962, nytryck Uppsala 2002, s. 92.

⁵⁰ Svennung 1962:2, s. 92.

⁵¹ Svennung 1962:2, s. 92-96.

⁵² Svennung 1962:2, s. 92.

⁵³ I noterna påpekas skillnader i förhållande till *Codex Vaticanus*. Se *Erik den helige*, red. Thordeman, Bengt, Stockholm 1954.

⁵⁴ Den fornsvenska och den latinska versionen påminner mycket om varandra, men är inte helt identiska – i den fornsvenska finns lite ytterligare information: Eriks kröning nämns i början, det påpekas att Östra Aros numera kallas Uppsala och dessutom nämns translationen från Gamla Uppsala till Nya Uppsala. Jämför fotnoterna till den fornsvenska versionen.

⁵⁵ *Scriptores rerum Suecicarum medii ævi iussu regis augustissimi* post D. Ericum Michaëlem Fant ediderunt ac illustrarunt Ericus Gustavus Geijer et Johannes Henricus Schröder, Uppsala 1828.

Legenden utgavs emellertid också långt tidigare, 1675, kommenterad av Johannes Schefferus som var professor vid Uppsala universitet. Den versionen användes som källa av avhandlingsförfattaren 1712.

Det var inte förrän långt senare som man började ifrågasätta legendens faktiska källvärde: Lauritz Weibull vände sig emot uppfattningen att Erikslegenden gick att använda som historiskt dokument. I en artikel om Erik den helige avfärdade Weibull hela legenden som en skröna där man inte kan garantera sanningshalten hos en enda uppgift. Därefter visar Weibull hur legendens sätt att skildra Erik är fast förankrat i schabloner och schemata för hur en helgonvita ska se ut, och i annan medeltida kyrklig litteratur, samt hur nära Erikslegenden ligger andra legender från omkring samma tid.⁵⁶ Huruvida vitan är historiskt korrekt eller inte spelar emellertid ingen roll för syftet i denna uppsats.

Avhandlingen

Hööks avhandling från 1712 framlades alltså under Fabian Törner, som då var professor i latin, och trycktes på J. H. Werners tryckeri i Uppsala.

Det finns exemplar av avhandlingen tillgängliga på åtminstone Lunds universitetsbibliotek, Kungliga biblioteket, samt i en specialsamling på stadsbiblioteket i Norrköping. Texten består av drygt 7000 ord och är sålunda omkring sju gånger så lång som legenden. Att Höök verkligen var författare till avhandlingen är dock inte självklart; vem som egentligen skrev avhandlingarna som lades fram under stormaktstiden och frihetstiden är en omdiskuterad fråga.

Sten Lindroth menar att det normala var att den som försvarade en avhandling också hade skrivit densamma.⁵⁷ Däremot förekom det också att någon annan skrev utan att detta hölls för olämpligt, eftersom den viktiga delen av proceduren var att försvara en text och därvid visa att man behärskade latinsk retorik, inte att söka ny

⁵⁶ Weibull, Lauritz, "Erik den helige" i *Nordisk historia: forskningar och undersökningar, band 3, Från Erik den helige till Karl XII*, Lund 1949, publicerad första gången 1917. Jämför även Jönsson, Arne, "St. Eric of Sweden - the drunken saint?", *Analecta Bollandiana*, Bryssel 1991, s. 331-346.

⁵⁷ Lindroth, Sten, *A History of Uppsala University 1477-1977*, Uppsala 1976, s. 78.

kunskap och dra nya slutsatser.⁵⁸ Även om ett berättarjag skymtar fram i avhandlingen måste inte det betyda att respondenten faktiskt skrivit texten.

Vad gäller Hööks avhandling finns emellertid skäl att tro att han själv var författaren. Höök var nämligen dotterson till Schefferus, och när verk av denne omnämns i avhandlingen hänvisar Höök till honom som *avus meus*. Schefferus var dessutom gift med Loccenius dotter, och när Höök citerar ur verk av Loccenius hänvisar han till sin *proavus maternus*. Det skulle Fabian Törner knappast ha gjort om han varit författaren, även om han kunde ha introducerat ett berättarjag. Eftersom det var accepterat att någon annan än respondenten skrev avhandlingen skulle ju en eventuell annan författare inte ha haft någon anledning att låtsas vara Höök genom att kalla Schefferus sin morfar och Loccenius sin mormors far. Den sista av de tre dedikationsepistlarna i början är dessutom ställd till morbrodern Thomas Lohrman.

Höök citerar tidigare författare tämligen flitigt, förutom Schefferus bland andra Örnhielm, Messenius, Loccenius och Rudbeck d.ä. – samtliga hade skrivit historiska verk. Längre fram i föreliggande uppsats kommer en närmare presentation av Hööks källor.

Det förekommer dock också en hel del hänvisningar direkt till legenden, som alltså är en viktig källa. Även exempelvis Örnhielm i sin *Historiæ Sveonum Gothorumque ecclesiasticæ libri quatuor* använde Erikslegenden som källa till Erik den heliges liv. Jag kommer i det följande att anknyta även till Örnhielms verk eftersom det är, förutom Schefferus *Upsala Antiqua*, det verk som Höök oftast citerar. Hänvisningarna till *Upsala Antiqua* handlar emellertid inte i första hand om Erik, utan om exempelvis byggnader i Uppsala och liknande, varför Schefferus verk inte är lika intressant i det här sammanhanget som Örnhielms.

Avgränsningar

I denna uppsats har jag begränsat mig till att undersöka fyra av de temata som föreligger såväl i legenden som i avhandlingen: Erik själv, hans mördare Magnus Henriksson, Eriks föregivna korståg till Finland samt Eriks martyrdöd, som

⁵⁸ Lindroth 1976, s. 78.

samtidigt är ett krigståg där Magnus kommer med soldater. Jag har valt just dessa fyra eftersom de är inbördes förknippade med varandra på flera olika sätt.

För det första är Finlandsfärden och Magnus krigståg i samband med Eriks martyrdöd kopplade till varandra genom att det ena framställs som ett rättfärdigt krig (*bellum iustum*) med ett gott syfte, det andra som ett orättfärdigt krig med ett lågsinnat syfte.

För det andra är Erik och Magnus knutna till varandra eftersom båda är kungligheter, men den förre utmålas som god och rättfärdig (*rex iustus*), den senare som ond och orättfärdig. De bildar således ett motsatspar.

Det "goda" och rättfärdiga kriget kan således kopplas till den dito ledaren Erik, medan den onde och orättfärdige ledaren Magnus i stället knyts an till det dito kriget.

ERIK DEN HELIGE ENLIGT LEGENDEN

Erikslegenden i sammanfattning

Erikslegenden börjar med att Erik enhälligt väljs till kung. Därefter följer en beskrivning av hur Erik skipar rätt och stiftar lagar för landets bästa. Man får dessutom veta vilket rättskaffens liv han för.

Erik vårdar sig också om religionen genom att fortsätta byggnadsarbetena på domkyrkan i Uppsala och föranstalta om gudstjänster där. Efter det far han i sällskap med biskop Henrik över till Finland för att strida mot rikets och den kristna trons fiender. I striden mot dem vinner Erik en stor seger, men kan inte glädjas helt åt den: han begråter alla icke omvända själar som gått förlorade. Sedan återvänder han hem, men lämnar biskopen kvar.

När kungen någon tid senare befinner sig i domkyrkan för att höra mässan får han bud om att en tronkrävande rival, tillika dansk prins, är på väg med en trupp soldater och har för avsikt att döda honom. Erik hör färdigt mässan, varefter han samlar sina fåtaliga soldater och blir dödad i strid mot en övermäktig fiendestyrka. Omedelbart därefter inträffar mirakler: för det första rinner en källa upp på den plats där hans blod flutit ut på marken, och för det andra får en blind kvinna synen åter när hon fuktat sina ögon med blodet.

Legendens disposition

Bevarade vitor är ofta delade i två delar: en del som behandlar helgonets liv och en del som utgörs av en förteckning över mirakler som antingen skett när helgonet levde eller också vid hans eller hennes grav eller liknande.⁵⁹ Andra och mer utbildade författare kunde i stället tänkas använda en disposition där ett visst

⁵⁹ Goodich, Michael, *Vita perfecta: the ideal of sainthood in the thirteenth century*, Stuttgart 1982, s. 65.

helgons olika dygder lyftes fram en i taget, med exempel på hur var och en av dem manifesterades i helgonets liv.⁶⁰

Legenden om Erik stämmer inte in fullständigt på någondera av de båda ovannämnda varianterna av helgonvitor. Den innehåller inga mirakler, utom de båda som ägde rum i direkt anslutning till kungens död och kort återberättas i slutet, dels källan som plötsligt rinner upp, dels den blinda kvinnan som får synen tillbaka genom att fukta ögonen med hans blod.⁶¹ I vitan hänvisas också till en mirakelförteckning "på annan plats".

Av Goodichs studie av 1200-talets helgonlitteratur framgår att det vid den tiden lades mest vikt vid delen om helgonets liv, medan miraklerna inte uppfattades som fullt så intressanta.⁶² Mirakler, oavsett hur fantastiska, tjänade ju som bevis på att ett helgon verkligen stod i förbindelse med Gud, men utgjorde knappast handlingar man på allvar strävade efter att imitera. Med utgångspunkt från berättelser om helgons liv och karaktärer kunde människorna däremot finna inspirerande förebilder, exempel på hur de skulle handla i olika situationer eller på vilka dygder det var av vikt att äga.

I vitan finns givetvis exempel på Eriks dygder, men dispositionen utgår inte från desamma. I stället anknyter författaren till de gammaltestamentliga kungarna och understryker likheterna mellan deras och Eriks sätt att agera. Citatet nedan är uppställt efter tredelningen *primo*, *deinde* och *postremo* – först, sedan och till sist. Orden som markerats med fet stil är assonanser.

Imitatus namque sanctorum Veteris Testamenti regum exempla,

*primo ad **edificacionem** ecclesiarum et divini cultus **reparacionem** ac **ampliacionem**,*

*deinde ad populi regimen et legum iusticie **promulgacionem**;*

*postremo ad hostium fidei et regni **expugnacionem** se totum convertens, manum misit ad forcia.*⁶³

⁶⁰ Goodich 1982, s. 65.

⁶¹ "Erikslegenden" i Svennung, Josef, *Från senantik och medeltid: latinska texter av kulturhistoriskt intresse*, del I, Skrifter utgivna av Svenska Klassikerförbundet 49a, Lund 1962, nytryck Uppsala 2002, s. 148.

⁶² Goodich 1982, s. 207.

⁶³ Svennung 1962:1, s. 142.

Det är sålunda tre huvudpunkter som lyfts fram: Erik och främjandet av den kristna tron, Erik och folket samt Erik och trons och rikets fiender. Vitans är tredelad efter det mönstret.

Utöver dessa tre delar ingår en beskrivning av kungens levnadssätt, samt givetvis av hans martyrdöd. Dessa båda anknyter honom till andra helgon, vilket medför att han kan kopplas både till dem och till Bibeln. Det att Erik sägs ha handlat efter Gamla testamentets kungars exempel kan dessutom innebära att han hade vetskap om och beundrade dem och deras gärningar, samt önskade ta efter dem. Uttalandet kan dock också tolkas som en kommentar från vitans författare, i syfte att återigen knyta Erik till Bibeln, och behöver inte betyda att kungen faktiskt hade kunskap om kungarna i Gamla testamentet.

Berättelsen är inriktad på kungen Erik och hans gärningar, snarare än på personen Erik – någon närmare förklaring till *varför* han kom att bli den han blev ges inte. Visserligen var det viktigare för hagiografer att berätta om helgonets vuxenliv och gärningar än om hans eller hennes barndom och ungdom, men Goodich framhåller att hagiograferna genom att börja med barndomen kunde ge en bakgrund som förklarade varför någon så småningom blev ett helgon. Det gav dessutom utrymme för att berätta om järtecken i samband med födelsen och möjlighet att understryka ett stort och tidigt intresse för religion och så vidare.⁶⁴ Ett exempel på en vita med dylik disposition är Birgittalegenden.

I det avsnittet av en vita kunde författaren också berätta om helgonets härkomst och kanske ta tillfället i akt att prisa någon av hans eller hennes förfäder. Denna inledande del av ett helgons liv var sålunda viktig för att förklara senare skeenden, men saknas helt i Eriksvitan. Den utmärker sig i detta avseende genom att det inte står någonting alls om Eriks liv före kungavalet och nästan ingenting – bara en enda mening – om hans härkomst: *Extitit enim tam regali prosapia quam nobilium Swecie procerum oriundus*, det vill säga att han var av både kunglig och adlig släkt.⁶⁵

⁶⁴ Goodich 1982, s. 82-83; 109-110.

⁶⁵ Svennung 1962:1, s. 142.

Just ordet *nobilis*, ädel, behöver enligt Goodich inte betyda just adlig i modern mening. Han skriver att det är en besvärlig term eftersom den använts för att beteckna en större grupp människor än bara de adliga – genom att den ekonomiska klyftan mellan adel och resten av folket minskade kunde beteckningen utsträckas till fler, varför den inte säger så mycket i sig.⁶⁶

I Niermeyers medeltidslatinska lexikon finns samma definitioner av *nobilis* som hos Goodich, och ytterligare ett par, som emellertid inte är av intresse i det här fallet. I lexikonet framhålls också svårigheten i att tolka ordet *nobilis* eftersom det kan ha så olika betydelser.⁶⁷ I just Eriks fall är det emellertid rimligt att antaga att *nobilis* ska tolkas som adlig i den betydelse vi nu ger ordet. Visserligen levde Erik i en tid när man ännu inte hade någon klar definition på adel respektive icke-adel, men när legenden skrevs vid 1200-talets slut var Alsnö stadga (1280) i vardande – bördens hade börjat få betydelse. Även om Eriks anfäder inte kallades adliga under sin livstid, kan det epitetet ha förlänats dem av legendförfattaren, som levde under en tid när man börjat skilja på frälse och ofrälse.

Knut B. Westman påpekar i "Erik den helige och hans tid", där han bland annat kort jämför Erikslegenden med legenderna om Knut den helige och Knut Lavard av Danmark, att det är anmärkningsvärt även för en kort vita att det inte står någonting alls om helgonets liv före trontillträdet.⁶⁸ Westman förklarar emellertid det med att legenden om Erik, till skillnad från de båda om de danska helgonen, tillkom mycket långt efter helgonets död. Knut den heliges legend skrevs tio år efter hans död och Knut Lavards nedtecknades av Robert av Ely redan på 1130-talet.⁶⁹ (Knut Lavard mördades 1131.)

Tyvärr har emellertid Roberts legend gått förlorad, och den som är bevarad tillkom på 1170-talet.⁷⁰ Bådadera tillkom alltså i nära anslutning till respektive helgons död när konflikterna i legenderna fortfarande var aktuella, till skillnad från Eriksvitan. Det medförde att författaren till densamma inte var i lika stort behov av att understryka Eriks rättmätiga anspråk och legitimera valet av honom till kung:

⁶⁶ Goodich 1982, s. 73-74.

⁶⁷ Niermeyer, Jan Fredrik, *Mediae Latinitatis lexicon minus*, Leiden 2002, s.v. *nobilis*.

⁶⁸ Westman 1954, s. 46-47.

⁶⁹ Westman 1954, s. 46. Om legenden, se även Sands 2008, s. 207.

⁷⁰ Westman 1954, s. 47.

”Hade Erikslegenden skrivits, medan motsättningen till Sverkrarna var aktuell [...] skulle den utan tvivel ha behövt ordentligt vindicera Erikarnas legitimitet [...]”⁷¹

När Eriks vita tillkom, mer än hundra år efter hans död, hade den konflikten upphört, varför detta inte var nödvändigt och man kunde nöja sig med att mycket kort beröra hans ursprung. Dessutom är det inte otroligt att tänka sig att vad man en gång vetat om Eriks barndom och ungdom hunnit falla i glömska under seklet efter hans död. Det centrala för hagiografen var ju det vuxna helgonet och legitimeringen av detsamma.⁷²

Erikslegenden är dessutom disponerad så att det uppstår ett slags stegring av händelserna: först ser Erik till religionen, sedan till folket och lagarna inom sitt eget land, och slutligen vänder han blicken mot sin tros och sitt rikets fiender utanför landet – varefter hans liv fullbordas när han blir martyr. Det står till och med i inledningen till vitan att den skildrar helgonets ifråga liv fram till dess att hans liv nådde sin lyckliga fullbordan i och med martyrdöden: *beati Erici [...] felicem consumacionem*.⁷³ På så sätt kan han sägas ha gått ett steg längre än de gamla bibliska kungarna – han inte bara styrde landet, vårdade sig om tron och stred mot fiender till bådadera, utan gav till och med sitt liv för kristendomen och blev martyr. Erik kopplas därigenom samman med alla de helgon som dött för sin tro före honom, vilket ger större legitimitet åt hans helgonskap.

Goodich påpekar att det att använda eller anknyta till från andra helgonlegender kända inslag i berättelsen var mycket viktigt för hagiografer.⁷⁴ Genom att knyta en ny vita dels till etablerade inslag i sådana som redan fanns, dels till Bibeln, kunde ett nytt helgon få större legitimitet. Att låna material var sålunda inte ett utslag av bristande kreativitet hos författarna, utan ett helt medvetet grepp för att legitimera det nya helgon man ville föra fram.

⁷¹ Westman 1954, s. 47.

⁷² Goodich 1982, s. 82.

⁷³ Svennung 1962:1, s. 142.

⁷⁴ Goodich 1982, s. 67.

Erik den helige och Finlandsfärden

Med sin färd till Finland fortsätter Erik enligt legenden att följa det tredelade gammaltestamentliga mönstret genom att vända sig mot en yttre fiende. Robert Folz påpekar i *Les saints rois du moyen âge en Occident* att hagiografer gärna anknöt just till Gamla testamentet, där bland annat berättelsen om kung David gav utrymme för jämförelser med senare tiders kungliga helgon.⁷⁵ När riket nu är tryggt och den kristna tron blomstrar i Sverige kan Erik nämligen vända sig mot trons och folkets fiender i öster. Kungens värnande om tron framhålls särskilt som passande för ett helgon, och understryks även av att han på färden tar med sig den helige biskop Henrik. Denne måste, förutsatt att färden till Finland alls ägt rum, inte ha haft bara en andlig funktion, utan kan ha varit med som krigare.⁷⁶ Det att kungen tar en biskop med sig – *assumpto secum ex ecclesia Upsalensi beato Henrico episcopo*⁷⁷ – är emellertid en klar koppling till religionen och därigenom till Eriks helgonskap, oavsett om Henrik bar vapen eller ej.

Det är ingen fredlig missionsresa Erik far iväg på: han har med sig en här för att bekämpa trons och rikets fiender. Det behöver han i sin egenskap av kung, eftersom finnarna sägs vara hans folks fiender, men också för att han är helgonkung och *rex iustus* med uppgift att försvara tron. Soldatuppbådet tjänar ju det syftet och är också ägnat att sprida tron: här blir Erik korsfarare och därmed representant för den ideologi som förde tiotusentals människor ut på korståg.

Erik tar emellertid inte genast till våld; det skulle inte ha passat ihop med hans egenskap av milt helgon. Först kommer han i stället med ett erbjudande om att hålla fred, förutsatt att finnarna låter döpa sig, varmed de inte längre skulle vara fiender till tron och inte heller angripa svenskarna mer. Finnarna vill emellertid inte acceptera erbjudandet, utan de tar till vapen, varefter Erik och hans män strider mot

⁷⁵ Folz, Robert, *Les saints rois du moyen âge en Occident: VIe-XIIIe siècles*, Bryssel 1984, s. 19.

⁷⁶ Harrison 2005, s. 447. Jämför till exempel biskop Absalon som också levde på 1100-talet, och som fullt beväpnad följde med Valdemar den store av Danmark på korståg.

⁷⁷ Svennung 1962:1, s. 145.

dem och dödar många av dem som hämnd för att de tidigare spillt kristna mäns blod, *ulcionem sanguinis Christiani*.⁷⁸

Även om segern gläder Erik, kungen som tagit till vapen mot sitt folks fiender, blir han mycket sorgsen till sinnes över alla de själar som gått förlorade genom att människorna dött odöpta, så efter striden knäfaller han gråtande och beklagar de förtappade själarna. Där skimtar det milda helgonet fram igen.

Erik fortsätter sedan att ordna med tron i det nyss erövrade landet efter i stort sett samma mönster som i Sverige: han ser till att människorna döps och låter predika för dem, han låter bygga kyrkor, tillsätter präster och ordnar alla de övriga ting som hör till den kristna kulten, *que ad religionem Christiani cultus pertinent*.⁷⁹ Därefter har han avslutat sitt värv i Finland.

Biskop Henrik lämnas emellertid kvar som stöd för den kristna tron och det nyetablerade väldet, och här påpekas också att denne efter detta kröntes med martyrkronan. När kungen farit hem blir biskopen nämligen mördad av en finne, Lalli.⁸⁰ Omedelbart efter biskopens död lär det ha börjat ske under med koppling till honom, varför han under 1200-talet fick helgonstatus. Senare nedtecknades legenden om honom och ett officium skrevs.⁸¹ Under senmedeltiden kom biskop Henrik att bli Finlands nationalhelgon.⁸²

Eriks martyrdöd

Efter återkomsten till Sverige har Erik gjort alla de tre ting som de gammaltestamentliga kungarna utförde: först vårdat sig om tron i sitt eget rike, sedan om folket och lagarna och till sist vänt sig mot trons och rikets fiender genom korståget mot Finland. Allting borde vara frid och fröjd och Eriks verk fullbordat. Intet ont anande går han för att höra mässan på Kristi himmelfärdsdag i kyrkan i

⁷⁸ Svennung 1962:1, s. 145.

⁷⁹ Svennung 1962:1, s. 145.

⁸⁰ Nuorteva, Jussi och Palola, Ari-Pekka, "Sankt Henrik" i *Biografiskt lexikon för Finland*, band 1, Helsingfors 2008

⁸¹ Nuorteva och Palola 2008.

⁸² Nuorteva och Palola 2008.

Östra Aros, det vill säga nuvarande Uppsala. Under mässan får han bud om att det är fiender på väg, en trupp soldater under den danske prinsen Magnus Henriksson.

Eriks män uppmanar honom att genast ge sig av för att undfly fienderna, men kungen vägrar, eftersom han först vill höra mässan färdig. Genast därefter uttalar han emellertid sina förhoppningar om att få höra mässan på en högtidligare plats, rustar sig för strid tillsammans med det fåtal män han har med sig, gör korstecknet och lämnar kyrkan. Svennung förklarar i sin kommentar till legenden att ett stycke antagligen fallit bort ur en äldre och längre legend.⁸³ Annars skulle Erik inte först ha vägrat gå någonstans för att sedan omedelbart lämna kyrkan i alla fall.

Eriks förhoppning att få höra resten av dagens firande på en mer högtidlig plats innebär att han hoppas få höra mässan i himlen, det vill säga att han hoppas ha levt tillräckligt rättskaffens för att komma direkt dit och möjligen i förlängningen att han vill dö för att komma dit. Det är en referens till martyrskap och därmed en anknytning till andra helgon – som Folz skriver var martyrskapet i betydelsen att ha dött för sin tro sedan mycket långt tillbaka något som gav helgonstatus.⁸⁴ Senare kom ordet *martyr* att få en förändrad betydelse och kunna innebära även en person som lidit en våldsam död utan att göra motstånd, eller en kung som fallit offer för förräderi och dödat orättfärdigt.⁸⁵

Efter sitt förhoppningsfulla uttalande går han med sina män ut för att möta fienden, som numerärt är helt överlägsen, och dessutom har ett övertag genom överraskningsmomentet. Eriks handling karaktäriseras med ordet *viriliter*, manligen. Fienderna kallas däremot av vitans författare onskans hejdular, *iniquitatis satellites*⁸⁶, som förletts med gåvor och lockats av löften för att döda kungen, *muneribus corrupti et promissionibus illecti in necem regis illustrissimi*⁸⁷ – det är på det sättet Magnus Henriksson har fått dem över på sin sida. Dessutom ska Magnus ha värvat *quendam principem regni*,⁸⁸ en framstående svensk man, för sin sak. Det onda uppsåtet är emellertid inte Magnus eget; det sägs vara djävulen som har ingivit

⁸³ Svennung 1962:2, s. 92.

⁸⁴ Folz 1984, s. 23.

⁸⁵ Folz 1984, s. 23.

⁸⁶ Svennung 1962:1, s. 146.

⁸⁷ Svennung 1962:1, s. 146.

⁸⁸ Svennung 1962:1, s. 145-146.

honom tanken på att döda Erik: [A]ntiquus hostis quendam Magnum nomine, Danorum regis filium, eidem adversarium suscitavit.⁸⁹ Dyftet är att Erik ska provas för att "det nedmyllade sädeskornet skall bära rikare frukt", *granum oppressum fructificaret uberius*⁹⁰ (jämför 1 Kor 15:36).

När Erik kommer ut ur kyrkan börjar striden. De fåtaliga soldater han har med sig kan inte hålla fienden stängen eller skydda kungen ordentligt, minst av allt som flertalet fiendesoldater angriper Erik och bara Erik. Han förmår inte själv göra motstånd mot en sådan övermakt, utan faller snart halvdöd till marken. Då hånar och plågar soldaterna honom i hans försvarslösa tillstånd, vilket påminner om vad Jesus fick utstå. Detta är således ett exempel på *imitatio Christi*, att skildringen av en persons död ligger mycket nära Bibelns av Jesu lidande i samband med korsfästningen. Detta är ett av de grepp Goodich nämner som en möjlighet att legitimera ett helgon.⁹¹ Dessutom blir Erik martyr när hans "vördnadsvärda huvud" huggs av: han är ju en kung som förråtts och dödat.

Sedan lämnar fienden slagfältet efter förrättat värv. De överlevande av Eriks män bär med sig den döde kungen, tillika martyren, till ett närbeläget hus. Vid denna tidpunkt sker två mirakler som visar kungens helgonstatus: för det första rinner en källa upp på den plats där Eriks blod flutit ut på marken, för det andra får den blinda kvinna, som bor i huset dit man bär Eriks kropp, synen åter efter att ha fuktat sina ögon med hans blod.

Därmed visar sig Erik ha gjort sig förtjänt av helgonstatus: han har åstadkommit mirakler, dött en martyrs död och levt ett liv i det godas tjänst både som privatperson och som regent. Dessutom plågas han innan han dör, vilket knyter honom till Jesus (*imitatio Christi*). Förutom det visar han stort prov på sin fromhet och sitt mod eftersom han inte vill avbryta mässan för att fly och sätta sig i säkerhet.

⁸⁹ Svennung 1962:1, s. 145.

⁹⁰ Svennung 1962:1, s. 145.

⁹¹ Se Goodich 1982, s. 66. Jämför även Folz 1984, s. 61-62, som kallar en kungs martyrdöd *Passion du Roi* i analogi med *Passion de Christ* och således anknyter till Jesu lidande. Jesus omtalas dessutom som kung (se t. ex. Matt. 21.4), vilket gör liknelsen ännu tydligare.

Magnus Henriksson, prins av Danmark

Den som nesligen dödar Erik är Magnus Henriksson, dansk prins och tronkrävare. Vitans författare skriver att denne kommer som en prövning (*tribulacio*) för Erik, när denne väl ordnat allt till det bästa, en prövning, anstiftad av djävulen själv, *antiquus hostis*.⁹² Det är inte prins Magnus egen idé att sträcka sig efter Eriks tron och döda Erik; han får idén från djävulen. Folz påpekar att det är ett vanligt inslag i helgonlegender att den som reser sig mot sin kung sägs ha fått inspiration av onda makter och i synnerhet av djävulen.⁹³ På så sätt blir uppdelningen mellan gott i skepnad av helgonet med sin gudomliga anknytning och ont i skepnad av djävulen och den som dödar helgonet mycket tydlig.

Goodich skriver att en vanlig berättarteknisk metod för hagiografer att understryka gränsen mellan det heliga helgonet och den övriga, profana världen var att beskriva helgonets så kallade *nemesis*.⁹⁴ En *nemesis* i den här betydelsen är en person som erinrar om helgonet vad gäller exempelvis personlighetsdrag och liv, men som helt tydligt inte kan bli ett helgon. Han eller hon kan exempelvis fatta "felaktiga" avgörande beslut som skiljer sig från helgonets "korrekta", och möta helgonet i en konflikt av något slag. En *nemesis* utgör alltså en motbild som syftar till att ytterligare understryka ett visst helgons förträfflighet.

I fallet Erik den helige skulle Magnus Henriksson kunna betraktas som en *nemesis*. Visserligen får man inte veta så mycket om den danske prinsen att det går att säga med bestämdhet att vitans författare haft för avsikt att framställa honom som Eriks *nemesis*, men det finns beröringspunkter.

För det första får vi veta lika lite om Magnus tidigare liv som om Eriks. För det andra har båda kungligt påbrå och vill ha den svenska tronen. Eriks anspråk framställs emellertid som mera korrekta eftersom han är svensk, till skillnad från Magnus, vilket också påpekas – där finns sålunda en motsättning.⁹⁵ Dessutom är avsikten med att Magnus införs i berättelsen att Erik ska prövas så att "sädeskornet

⁹² Svennung 1962:1, s. 145.

⁹³ Folz 1984, s. 61-62.

⁹⁴ Goodich 1982, s. 206.

⁹⁵ I den senare Upplandslagen står ingenting om att kungen måste vara av svensk härkomst.

skall bära rikare frukt” (1 Kor 15.36). Det implicerar ju att Magnus och Erik på något sätt kommer att hamna i konflikt eftersom Magnus ska stå för prövningen, vilken består i att han sträcker sig efter Eriks tron med en här bakom sig.

För att kunna fullfölja sina planer förenar sig Magnus med andra: dels med en mäktig, icke namngiven man i Sverige, dels med en rad andra, i en sammansvärjning mot den ädle kungen, *illustrissimus rex*.⁹⁶ Männen följer inte heller Magnus frivilligt av personlig övertygelse, utan frestas med mutor och löften att ansluta sig till sammansvärjningen. I hemlighet beger de sammansvurna sig till Östra Aros, där Erik just deltar i mässan, för att ta honom med överraskning.

Detta kan tolkas som en sorts parallell till en episod ur Eriks eget liv och således visa på den koppling mellan helgonet och hans nemesis som Goodich understryker. I det här fallet vill jag anknyta till Finlandsfärden. Dit far en kunglig person – Erik – i sällskap med en annan mäktig man som står på hans sida – biskop Henrik – och med ett uppbåd andra människor som också är på hans sida. De kommer för att finnarna skall omvändas, och för att om nödvändigt strida mot desamma. Detta sker emellertid för den goda saken att sprida den kristna tron, till skillnad från Magnus och hans medkonspiratörers syfte att döda kungen.

Dessutom kommer Erik helt öppet och talar klart om vad som kommer att hända om finnarna inte går med på att döpas, och tar sedan inte till vapen förrän de vägrat – han ser till att hålla sig till vad som krävs för ett *bellum iustum*. Magnus kommer däremot i största hemlighet med sina sammansvurna, uttalar ingen krigsförklaring av något slag och har dessutom det nesliga syftet att döda kungen och usurpera hans tron.

När så Erik kommer inom räckhåll för Magnus och hans soldater går många till anfall enbart mot Erik; här sker en direkt konfrontation mellan helgonet och hans nemesis. Man avser sålunda att döda just Erik, resten av männen som strider på hans sida är mindre intressanta.

Eftersom Magnus anhängare är numerärt helt överlägsna Eriks förlorar den senare. När Erik väl ligger på marken, sårad, börjar fienderna plåga och håna honom, varefter han blir halshuggen; jag har ovan påpekat att detta är ett exempel på *imitatio*

⁹⁶ Svennung 1962:1, s. 146.

Christi. Här riktas alltså anfallet direkt mot helgonet; det finns flera överlevare bland hans män trots att Magnus i sitt numerära överläge kunde ha dödat dem alla – det centrala är följaktligen att *Erik* dör, inte vad som händer med hans följeslagare. När Erik väl är död beger sig de fientliga soldaterna därifrån. Skillnaden mot Eriks eget handlingssätt efter segern mot finnarna är slående: han begråter ju alla de döda och tar hand om de överlevande. Härav framgår Eriks och Magnus koppling till varandra i egenskap av helgon och nemesis.

Erik den helige

Den Erik vi möter i vitan har en lång rad goda egenskaper. Om den verkliga Erik säger det inte med nödvändighet särskilt mycket – han, liksom alla andra människor, måste ha haft mindre goda egenskaper. Syftet med legenden var emellertid inte att försöka teckna en verklig persons karaktär, utan att ge en idealbild, att visa fram personlighetsdrag som ett helgon förväntades ha och gärningar en sant from kristen kung torde utföra.⁹⁷ Hur väl Erik sedan motsvarade idealbilden är omöjligt att säga; naturligtvis kan han ha strävat efter att bli en sådan kung, men det kan vi inte veta säkert.

I detta avsnitt kommer jag genomgående att skriva att Erik hade vissa egenskaper, och "Erik" skall då förstås som den idealbild av Erik som blir synlig i vitan, inte som den verkliga personen. I vitan föreligger ett avsnitt om kungens fromhet, andlighetsövningar och privatliv. Det berättas dels hur han agerade mot andra människor, dels hur han utövade sina mer privata religiösa plikter i sin strävan efter fromhet. Författaren påpekar att det är viktigt att den som ska styra över och döma andra försöker förbättra och rätta sig själv.

Erik visar sig frikostig med allmosor till de fattiga och barmhärtig mot dem som råkat i olycka. De privata fromhetsövningarna inkluderar flitigt bedjande, vakande och fastande. Erik beskrivs som *assiduus in oracionibus, creber in vigiliis, frequens in*

⁹⁷ Jämför Goodichs ovan återgivna resonemang om att hagiografer lånade material från tidigare helgons liv för att legitimera nya.

ieiuniis.⁹⁸ Dessutom späker han sin kropp med en tagelskjorta som han till och med bar när han dog, och den förvaras nu tillsammans med hans relik, fläckig av sin forne ägares blod, berättas det.

Just motsättningen mellan kroppen och anden framhävs särskilt av vitans författare: att man ska sträva efter att leda sin ande mot Herren genom att styra köttet (jämför 1 Kor 9:27: "Fastmer tuktar jag min kropp och kuvar den [...]", *castigo corpus meum et in servitutum redigo*). Detta synsätt manifesteras i Eriks fastande och vakande, vilket innebär att han visar att han har kontroll över sin kropp. Förutom det bär han en tagelskjorta, ytterligare ett exempel på hur han kontrollerar kroppen och undertrycker dess behov.⁹⁹

Dessutom berättas att Erik lever mycket kyskt och avhåller sig från drottningens säng, särskilt under fastan och vid andra heliga tider – ytterligare ett exempel på att han kuvar sin kropp. Det lyckas honom med hjälp av bad i kallt vatten – på så sätt kan han bota hetta med kyla – *calida frigidis curans*¹⁰⁰ – men också eftersom han är så andligen stark att han kan avstå med ren viljestyrka.

Vi får således se bilden av en kung som efter bästa förmåga lever efter tidens monastiska ideal, dels i fråga om ovannämnda fromhetsövningar, dels i det att han lever kyskt genom att i största möjliga utsträckning avstå från sexuellt umgänge med sin drottning. I just denna fråga krävs dock viss anpassning till hans ställning: kungen kunde givetvis inte leva i total avhållsamhet i enlighet med en klosterregel, för även om Erik levde långt innan Sverige blev ett arvrike låg det ändå i hans och hans släkts intresse att ätten inte dog ut. Kungens strävan efter kyskhet, även inom äktenskapet, är likväl en koppling till det förhärskande monastiska idealet.¹⁰¹

Erik och främjandet av den kristna tron

Uppsala domkyrka sägs ha legat Erik särskilt varmt om hjärtat: dit sänder han

⁹⁸ Svennung 1962:1, s. 143.

⁹⁹ Se t. ex. Angenendt, Arnold, *Geschichte der Religiosität im Mittelalter*, s. 257-259 och 570-572.

¹⁰⁰ Svennung 1962:1, s. 143.

¹⁰¹ Alf Härdelin diskuterar det monastiska idealet i kapitlet "Ansgar som munk" i Härdelin, Alf, *Munkarnas och mystikernas medeltid*, Skellefteå 1996.

präster för att gudstjänstlivet ska ta fart, och dessutom låter han bygga till kyrkan ifråga. Här visar kungen sålunda sin fromhet. Det framgår också av att vitans författare bestämt sig för att nämna detta först. Att kulten av helgonet Erik kom att knytas till Uppsalakyrkan kan också ha spelat in.

Erik betraktar religionens spridning och utövande i riket som en av sina viktigaste uppgifter: det är han som sänder präster till Uppsala och låter förbättra och bygga till domkyrkan, inte någon av biskoparna – inte ens Uppsalas egen biskop nämns i sammanhanget. Uppsalakyrkan, får man veta, är dessutom grundad av Eriks förfäder. Hans intresse för just Uppsala kan följaktligen knytas till både intresse för religion och till hans anfäder och vikten av att ta tillvara det släkten byggt upp. Dessutom tillkom legenden i Uppsalasammanhang – man gjorde anspråk på honom som "sitt" helgon och försökte (och lyckades) göra honom till nationalhelgon.

En möjlighet för Erik att trygga tronen är dessutom att anknyta till förfäderna av kungligt respektive adligt blod. Det kan han i just det här sammanhanget åstadkomma genom att understryka att även hans förfäder var medvetna om betydelsen av religionen i det att de grundlade domkyrkan. Det visar även Eriks förfäder i ett positivt ljus; Erik blir då inte enbart en from kung, utan en representant för en from släkt. Detta säger emellertid inte mer än den tidigare citerade meningen om vilket samhällsskikt Eriks förfäder tillhörde, bara att de måste ha varit mycket förmögna för att ha råd att grundlägga en kyrka.

Betoningen av släkten är också möjlig att anknyta till Eriks efterkommande: därmed blir det möjligt för Eriks son att en dag understryka vad som gjorts av hans far i Uppsala och för tron i allmänhet.

Erik och folket

Efter att ha ägnat sig åt religionen reser Erik ut i landet till sitt folk för att vårda sig om detsamma. Det innebär enligt legenden att skapa sämja mellan oeniga, befria de förtryckta, leda dem som går Herrens väg rakt fram, utvisa ogudaktiga människor från riket och fördela åt var och en hans rätt i jämvikt på rättvisans våg: *Sicque, pacem inter discordes faciens, oppressos a potencioribus liberans, recte ambulantes in via Dei*

*dirigens, impios de terra exterminans, equa lance in libra iusticie unicuique ius suum distribuit ac divisit.*¹⁰² Vad Erik strävar efter är sålunda fred och stabilitet i riket: han vill inte att fiendskap ska råda mellan hans undersåtar eftersom detta ger men för landet och för folket.

Av den just citerade meningen framgår dessutom att legendförfattaren inte var främmande för stilistiska finesser. Det måste ha blivit tydligt när texten lästes högt i mässan. I mitten finns exempelvis fyra korta satser som är uppbyggda på samma sätt och vilka samtliga slutar med ett presensparticip som syftar på Erik. Uppbyggnaden framgår av nedanstående uppställning:

*pacem inter discordes faciens,
oppressos a potencioribus liberans,
recte ambulantes in via Dei dirigens,
impios de terra exterminans*

Dessutom avslutas perioden med *distribuit ac divisit*, vilket är dels allitteration, dels en *cursus velox*, det vanligaste av de tre olika speciella satssluten – de andra är *planus* och *tardus*.¹⁰³ *Cursus* var populärt under senantiken och den tidiga medeltiden och kom åter på modet omkring år 1200,¹⁰⁴ och legenden är ju daterad till 1200-talet.

Vilka de förtryckta, *oppressos*, är framgår inte, vare sig i legenden eller i officiet, men anledningen till att de ska befrias är uppenbarligen densamma som den till att ovänner ska förmås att hålla fred: att åstadkomma och upprätthålla stabilitet i riket. Missnöjda förtryckta grupper är ju ett potentiellt hot mot densamma. Om dessa grupper dessutom är för svaga för att kunna göra sig fria på egen hand och behöver hjälp av kungen kommer denne att framstå inte bara som en rikets fredsskapare och -upprätthållare, utan också som en människa som visar god kristen moral genom att värna om de svaga. Det är också en anknytning till begreppet *rex iustus* – en sådan

¹⁰² Svennung 1962:1, s. 142-143.

¹⁰³ Svennung 1962:2, s. 24. *Cursus* är medeltidens motsvarighet till antikens *clausulae*, men bygger på betoningar av orden i stället för deras vokalkvantiteter. Om *clausulae* står att läsa en kort introduktion i Torius, Josef K, *M. Tulli Ciceronis Orationes in Catilinam prima et tertia*, Skrifter utgivna av Svenska Klassikerförbundet 3, Lund 1964, s. 79-80.

¹⁰⁴ Svennung 1962:2, s. 25.

hade bland annat som uppgift att skydda de svaga.¹⁰⁵ Andra viktiga uppgifter var att värna frid och fred, det vill säga att upprätthålla rikets stabilitet.¹⁰⁶ I Rolf Sjöbergs artikel "Erik den helige – Sveriges *rex iustus*" står att läsa om bakgrunden till begreppet med dess förankring hos Augustinus.¹⁰⁷

Under sin eller sina resor i landet fördelar kung Erik också åt var och en hans rätt och delar denna i jämvikt på rättvisans våg, *equa lance in libra iusticie unicuique ius suum distribuit ac divisit*,¹⁰⁸ det vill säga skipar opartiskt rätt enligt lagen. I vilka sammanhang detta sker står inte heller utsatt, men huvudmeningen med att nämna det är att visa fram honom som en rättvis och god härskare, inte att avslöja detaljer om hans domslut eller behandla enskilda fall. Legendan har ju Erik och hans liv i centrum, inte alla de människor han på något sätt kom att påverka.

Vidare berättas att Erik leder dem som går Herrens väg rakt fram, *recte ambulantes in via Dei dirigens*.¹⁰⁹ Lika lite som när det gäller rättskipningen berättas hur han går till väga, men att han visar sig som ett gott föredöme är uppenbart utifrån legendens beskrivning av hans person.

I Eriks rike finns emellertid inte bara goda människor som är i behov av kunglig hjälp, utan också *impios*, ogudaktiga människor, vilka han inte kan tolerera: det berättas att han driver ut dem ur landet. Även detta är ett led i Eriks strävan efter att åstadkomma fred i sitt land och få goda undersåtar. De som drivs ut är sålunda antingen människor som inte är övertygade kristna och som kallas *impios* av den anledningen, eller sådana som motverkar kungens freds- och fridssträvanden, alternativt bådadera, och dessutom personer för vilka det inte finns något hopp om bättring. Erik sägs ju vara älskad för sin stora medfödda mildhets skull, och en mycket mild härskare skulle inte utvisa människor från sitt rike om det finnes minsta möjlighet att de skulle bättra sig.

Om Erik berättas vidare att han gick kungavägen och inte vek av till höger för ynnest eller gåvor eller till vänster av fruktan och hat, utan orubbligt gick vidare på

¹⁰⁵ Ljungqvist, Fredrik Charpentier, "Kungaideologin i *Sverris saga*", sidan besökt 2009-10-02, <http://www.dur.ac.uk/medieval.www/sagaconf/ljungqvist.htm>, s. 7.

¹⁰⁶ Ljungqvist Charpentier, s. 7-8.

¹⁰⁷ Sjöberg 1989, s. 370-371.

¹⁰⁸ Svennung 1962:1, s. 143.

¹⁰⁹ Svennung 1962:1, s. 143.

den raka väg som leder till fosterlandet, det vill säga himmelriket, *via regia incedens, nec ad dexteram declinans favore vel precio nec ad sinistram deflectens timore vel odio, tramite recto, qui ducit ad patriam, inflexibiliter gradiebatur*.¹¹⁰ Han har alltså en mycket klar uppfattning om vad han ska och inte ska göra för att gynna sitt nyvunna rike och dess invånare och i förlängningen sig själv. Därför är han inte mottaglig för påverkan i någon riktning som han uppfattar som felaktig, oavsett varifrån eller på vilket sätt man försöker påverka honom, utan går vidare på den rätta vägen.

Vägmetaforiken medför en klar koppling till liknande uttryck i Bibeln, där vägar omtalas bland annat i metaforen om den smala respektive breda vägen som betecknar människans liv i rättfärdighet och gudsfruktan – eller motsatsen.¹¹¹ I det här fallet omtalas emellertid tvenne vägar, dels den som leder till himmelriket, dels kungavägen. Den väg som leder till himmelriket är ju den smala vägen, och betecknar således helgonets strävan efter att leva på rätt sätt. Kungavägen visar hur en kung bör agera; här sammanflätas alltså helgonet Erik och kungen Erik med en tydlig anknytning till Bibeln. Dessutom betraktade man livet som en transportsträcka på vägen till himlen, människans verkliga hemvist. På jorden var människan således en främling – *peregrinus*, en pilgrim – som vandrade mot sitt riktiga mål.¹¹²

Även i denna mening visar legendens författare prov på sin stilistiska medvetenhet, dels med tre participkonstruktioner som följer på varandra, dels med de båda paren av ablativer *favore vel precio* och *timore vel odio*:

via regia incedens,

nec ad dexteram declinans favore vel precio

nec ad sinistram deflectens timore vel odio

Alla Eriks goda gärningar sammantagna gör, skriver vitans författare, att allt folket älskar kungen, och därför vill hans undersåtar ge honom en tredjedel av brottslingarnas böter, som enligt landets sed lagligen tillhör rikets skattkammare,

¹¹⁰ Svennung 1962:1, s. 142. Om i:et i *gradiebatur* läses som en konsonant blir slutet av satsen dessutom ett exempel till på *cursus velox*, se Svennung 1962:2, s. 24.

¹¹¹ Matt 7:13-14. Se även t. ex. 2 Pet 2:15, om den raka vägen och avfall från densamma.

¹¹² Jönsson, Arne, "Birgittas pilgrimsfärd till det Heliga landet", i *Birgitta av Vadstena: pilgrim och profet 1303-1373: en jubileumsbok*, red. Beskow, Per och Landen, Annette, Stockholm 2003, s. 151-152.

*Cum vero ab omni populo suo propter hec et hiis similia graciosus haberetur ac unanimiter universi terciam partem satisfactionis delinquencium, que iuxta morem terre ad fiscum rei publice legaliter pertinet, eidem vellent tribuere [...]*¹¹³ Erik avböjer emellertid deras erbjudande och förklarar att han har nog av sitt, och att de ska behålla sina ägodelar eftersom deras efterkommande kan behöva desamma.

Avsnittet slutar med att vitans författare prisar Erik för att han är rättvis och inte girig, samt framhåller hur sällsynta sådana drag är hos en furste. I sin egenskap av helgonkung är Erik redan speciell, men härigenom understryks hans särart ännu mera: att han utmärker sig med goda egenskaper innebär ju en implicit jämförelse med andra, och underförstått mindre goda, härskare. Vitans primära funktion är emellertid att berätta Eriks historia – legenden har ingått i officiet som användes på Eriks dödsdag och translationsdag¹¹⁴ – och inte att ge fördold kritik.

Sedan hade det förvisso varit möjligt för en dåtida författare att kritisera en regent genom att ställa denne mot en annan, om den senare framställdes som ett helgon. Det är emellertid en annan fråga, om än intressant, och en som inte kommer att behandlas här. I detta sammanhang är det centrala ju att ge en positiv bild av helgonkungen ifråga; att visa att Erik når upp till idealet och därmed, som diskuterats ovan, att koppla honom till andra helgon i syfte att legitimera hans status, ett vanligt hagiografiskt grepp.¹¹⁵ Dessutom fanns det en tradition av att ha ett nationalhelgon, helst av kunglig börd, och sådana hade ofta en bred förankring hos folket.¹¹⁶ I Norden fanns ju redan Knut Lavard och Knut den helige i Danmark, och Olav den helige i Norge. Erik förkroppsligar inte heller enbart *ett* ideal; han prisas både som kung och som from kristen, även om det självfallet inte går att skilja dessa två åt helt.

¹¹³ Svennung 1962:1, s. 143.

¹¹⁴ Dödsdagen firades den 18 maj, skrinläggningsdagen den 24 januari. Se t. ex. Ferm 1990, s. 90.

¹¹⁵ Goodich 1982, s. 67.

¹¹⁶ Goodich 1982, s. 188-190.

ERIK DEN HELIGE ENLIGT AVHANDLINGEN

Avhandlingens disposition

Höök inleder avhandlingen med en historisk översikt av tidigare kungar och kungaätter för att så småningom komma in på den omedelbara förhistorien till hur Erik kom att bli regent; redan här introduceras konflikten med danskarna. Därefter följer i god ordning Eriks kröning och en längre diskussion av hans ursprung - var han av kungligt blod eller ej? Denna fråga för Höök över på kungaval i största allmänhet.

Därefter tar berättelsen om Erik fart igen, och Höök skriver om Finlandsfärden. Inte förrän efter Eriks återkomst till Sverige behandlas hans utomordentliga förmåga att styra ett land. Detta exemplifieras med citat ur bland annat lagar. Denna är den enda stora kronologiska skillnaden mot legenden, där Erik i stället börjar i sitt eget rike och sedan far till Finland.

Höök använder beskrivningen av vilken god regent Erik är och vilka utmärkta egenskaper han har för att gå över till hans martyrdöd: *trots* sin förträfflighet är Erik inte älskad och uppskattad av alla, utan blir dödad. Själva berättelsen om Eriks död är densamma som den i legenden, bara att Höök avbryter sin skildring för att diskutera platsen för Eriks död och fastställa vilket år och vilken dag han dog.

Sedan finns inte mer att hämta ur legenden, men Hööks avhandling fortsätter med en kort berättelse om de båda regenterna närmast efter Erik - Magnus Henriksson och Karl Sverkersson - tills den senare blir kung. Den sista delen av avhandlingen utgörs av en undersökning av vilka kvarlevor av Erik som finns i Hööks tid - relikskrinet och olika avbildningar.

Den stora skillnaden mellan Hööks avhandling och legenden är alltså kopplad till att det är olika genrer - ingen legendförfattare skulle ha avbrutit berättelsen för en längre diskussion av exakt vilket år en viss händelse ägde rum. Berättelsens förlopp är dock intakt, bortsett från att Finlandsfärden kommer före regeringsbestyren i Sverige i stället för tvärtom.

Höök bygger upp var och en av sina utvecklingar genom att gå igenom vad som sagts tidigare – han börjar ofta med legenden – och presenterar sedan åsikter i en viss fråga från de författare han läst. Om de är samstämmiga förklarar han så att uppgiften stämmer, är de alltför oeniga undviker han att ta ställning. Är det bara någon enstaka författare som går emot strömmen kan Höök försöka ta sig runt dennes åsikt – som i fallet med Eriks börd nedan, där denne i en gammal krönika påstås ha varit bondson. Där skriver Höök, stödd på sina källor, att "bonde" inte ska tolkas bokstavligen, utan uppfattas som en metafor för en flitig person eller till och med som att Erik tillhörde ätten Bonde.

Avhandlingens källor

Här följer en kort presentation av de olika slags källor Höök använder i sin avhandling, med exempel från de varje slags källa. Det skulle föra för långt här att lista varje författare och varje verk i detalj.

Merparten av källorna utgörs av historiska verk av författare, verksamma vid Uppsala universitet under främst 1600-talet.¹¹⁷ Några av de oftast citerade författarna är Messenius (1579/1580-1636),¹¹⁸ Loccenius (1598-1677) och Schefferus (1621-1679),¹¹⁹ alla tre med förnamnet Johannes och alla tre Uppsalaprofessorer. En annan författare, även han verksam i Uppsala, och som Höök stöder sin framställning på, är Olof Rudbeck d.ä. (1630-1702), i ett par hänvisningar till *Atlantica*.¹²⁰

Ett verk Höök ofta citerar ur, och ett jag också hänvisar till i föreliggande uppsats, är ett kyrkohistoriskt verk, *Historia sveonum gothorumque ecclesiastica libri quatuor*, av Claudius Arrhenius, adlad Örnhielm (1627-1695). Örnhielm var från 1668 professor i

¹¹⁷ För en översikt hänvisas till Lindroth 1989.

¹¹⁸ Se t. ex. Nyman, Magnus, "Till 350-års minnet av Johannes Messenius död", *Signum* 1986 (1), s. 6-11 och Jönsson, Ann-Mari, *Chronologia Sanctae Birgittae / Johannes Messenius ; a critical edition with introduction and commentary*, Lund 1988.

¹¹⁹ Se t. ex. Scheffer, Henrika, *Johannes Schefferus: en storman från 1600-talets Uppsala*, Uppsala 1918.

¹²⁰ Se t. ex. Eriksson, Gunnar, *Rudbeck 1630-1702: liv, lärdom, dröm i barockens Sverige*, Stockholm 2002.

historia vid Uppsala universitet. Hans bok behandlar svensk kyrkohistoria från äldsta tid till 1200-talets början och utkom 1689.¹²¹

Så långt historiska och kyrkohistoriska verk. I övrigt stöder sig Höök på Elias Brenners myntforskning i dennes *Thesaurus nummorum Sveo-Gothicorum*. För det första får ett gammalt mynt ur den brennerska samlingen bekräfta en uppgift i ett annat verk om Eriks härkomst.¹²² Myntet ifråga ska dock ha varit en förfälskning.¹²³ För det andra gör Höök en kort utvikning för att berätta om de mynt som fanns på Eriks tid.¹²⁴

Höök använder också källor av andra slag, till exempel gamla lagar.¹²⁵ Hans tydliga intresse för sådana kan knytas till att han också ska ha läst juridik under sin tid vid universitetet.¹²⁶ Han skriver att Erik lade till nya bestämmelser och även korrigerade fel i gamla lagar, exempelvis i Upplandslagen. Det vet Höök eftersom senare furstar tillskrev Erik rättelserna och angav detta direkt i lagtexten i formuleringar som "lagen som den helige konung Erik gav".¹²⁷

Spåren av Erik i lagarna är exempel på kvarlevor av kungen ifråga i Hööks samtid. Den sista delen av avhandlingen utgörs av ett slags förteckning över vid 1700-talets början kvarvarande källor till Eriks liv och historia; Höök skriver själv att han räknar upp de ting som håller kvar minnet av den helige kungen, *quae memoriam S. Regis retinent*.¹²⁸ Däribland finns Eriks relik. Höök beskriver hur relikskrinet ser ut och vad det innehåller: bland annat ett halsben som huggits av med svärd.¹²⁹ Detta är ett tecken på att skrinet verkligen innehåller Eriks ben eftersom kungen i legenden sägs ha blivit halshuggen.

Höök intresserar sig också för avbildningar av Erik och av hans livshistoria. Avbildningarna visar på spridningen av Erikskulten; Höök påpekar speciellt att det

¹²¹ Lindroth 1989, s. 327-328.

¹²² Höök, s. 8.

¹²³ Elfver, Frédéric, "Om Elias Brenner och fantasymynt i Erik den heliges namn...", *Svensk numismatisk tidskrift*, 2006 (3), s. 66-67.

¹²⁴ Höök, s. 22. Om Elias Brenner, se Tarkiainen, Kari, "Elias Brenner" i *Biografiskt lexikon för Finland*, band 1, Helsingfors 2008.

¹²⁵ Se Höök, s. 20-22.

¹²⁶ Skarstedt 1885, s. 528.

¹²⁷ Höök, s. 20.

¹²⁸ Höök, s. 44.

¹²⁹ Höök, s. 37-40.

inte räckte att måla av Erik i Uppsala, utan han finns på många andra platser.¹³⁰ Härtill fogar Höök en beskrivning av vilka attribut Erik brukar avbildas med.

Andra källor Höök behandlar är statyer av Erik – han skriver att bara en enda finns kvar, och att den av någon anledning fått huvudet avhugget.¹³¹ I samband med reformationen togs dessutom en staty av Erik ned för att förhindra vidare dyrkan av honom.¹³² Höök citerar här ur *Atlantica*, där Rudbeck skriver om "Sankt Erics beläte" som stod utanför domkyrkan, men som togs bort och grävdes ned. Sockeln till statyn finns emellertid kvar fortfarande, påpekar Höök.

På något sätt har Höök alltså hänvisat till många av stormaktstidens kända forskare och dessutom undersökt fysiska lämningar av olika slag.

Erik den helige och Finlandsfärden

Höök går, efter att ha berättat om hur Erik valdes till kung, direkt över till färden till Finland. Finnarna var vid denna tid inte kristna, vilket Höök uttrycker som följer: *Erant Fenni tunc temporis spissis errorum tenebris, coenoque perversae religionis involuti, eoque a Veri DEI cultu alieni* – Finnarna var vid den tiden insvepta i felaktiga åsikters täta mörker och i en förvänd religions smuts, och därigenom främmande för kulten av den sanne Guden.¹³³ Det är ett i förhållande till den övriga texten ovanligt målande uttryckssätt och medför att Erik framställs som en ljusets förkämpe; han ska skingra det täta mörker i vilket de icke-kristna finnarna är insvepta. Dessutom används ordet *coenum*, smuts. Finnarnas vantro gör att de inte bara är svepta i *errorum tenebris*, felaktiga åsikters mörker, utan dessutom i *coeno perversae religionis*,¹³⁴ en förvänd religions smuts. Det innebär i sin tur att de är främmande för kulten av den sanne Guden - *veri Dei cultu alieni*.¹³⁵

¹³⁰ Höök, s. 46.

¹³¹ Höök, s. 43.

¹³² Höök, s. 41.

¹³³ Höök, s. 15.

¹³⁴ Höök, s. 15.

¹³⁵ Höök, s. 15.

Här framträder tydliga motsatser: medan hedendomen motsvaras av mörker och smuts och saknar en sann Gud, definieras kristendomen som ljus, renhet och som den religion som *har* en sann Gud. Höök gör således en koppling mellan kristen tro och ljus, sanning och renhet.

Liknelser av samma slag, där mörkret knyts till okunskap och hedendom och där ljus och sanning implicit eller explicit kopplas till kristen tro föreligger i tidigare verk, exempelvis i *Consultationes Zacchei christiani et Apollonii philosophi* från 300-talet, där följande står att läsa: [...] *dum expositionum luce fit clarius quod errorum tenebris involutum lumen semper refugit veritatis*.¹³⁶ *Consultationes* tillskrivs Firmicus Maternus och består i att den kristne Zaccheus talar om hedningar och deras fel för att upplysa den icke-kristne filosofen Apollonius.

Även Caesarius Arelatensis, som levde på 400-talet, har i *Sermones* gjort samma koppling och använder dessutom ordagrant uttrycket *errorum tenebris involuti*.¹³⁷ I Caesarius fall handlar det om människor som inte har tillgång till duktiga präster, som därför inte kan få tillgång till det gudomliga ljuset i form av kristen tro och som av den anledningen kan komma att ägna sig åt någon synd.

I avhandlingsavsnittet finns emellertid ingen uttalad hänvisning till dessa eller andra tidigare författare med samma åsikter, och något liknande står inte heller att finna i legenden, där det annars knappast varit förvånande med en nedsättande kommentar om den förkristna religionen i kontrast till kristendomen. För Höök har dikotomin hedendom-kristendom säkerligen aktualiserats under undervisningen i Uppsala, och kanske även tidigare under hans utbildning, innan han började på universitetet.

Man var nämligen vid denna tid noga med att understryka att de antika författarna, trots all deras visdom och trots den stora beundran man hyste för många av dem, hade levt före kristendomen och därför inte hade kännedom om kristna värderingar. Detta skulle lärarna påminna om när man hos någon antik författare "mötte ställen, som stred mot kristen tro och goda seder".¹³⁸ Problemet med att

¹³⁶ *Consultationes Zacchei christiani et Apollonii philosophi*, vol. 2, lib. 2, kap. 13. Se *Library of Latin Texts*.

¹³⁷ Caesarius Arelatensis, *Sermones Caesarii* 1:16, kap. 5, se *Library of Latin Texts*.

¹³⁸ Lindroth 1989, s. 192.

förena kristen tro med antik moral och filosofi hade ju uppmärksammats långt tidigare av bland annat Thomas av Aquino.

Att finnarna är hedningar är inte Eriks enda skäl att strida mot dem. Ett annat är att finnarna angripit svenskarna och vid flera tillfällen tillfogat dem skada, varför de redan är fiender. Höök menar att en av dessa orsaker egentligen hade räckt för att förklara krig, men att båda är viktiga eftersom vem helst på Eriks tid som inte var kristen borde räknas som en fiende av enbart den anledningen: *pro hoste habendus erat, quiquunque nobiscum communi religionis vinculo non contineretur ...*¹³⁹

Enligt kanonisk lag – citatet härrör från Gratianus *Concordia discordantium canonum* – definieras ett rättfärdigt krig enligt följande: *Iustum est bellum, quod ex edicto geritur de rebus repetendis, aut propulsandorum hominum causa.* – Det krig är rättfärdigt, som efter en krigsförklaring förs i syfte att återhämta ägodelar eller för att jaga bort angripare.¹⁴⁰ Tidigare oförrätter kan tolkas som ett legitimt skäl till en krigsförklaring – i det här fallet finnarnas angrepp mot svenskarna – eftersom anfallet säkerligen inte enbart handlade om att döda svenskar, utan också innebar plundring, och man därför kunde säga sig hämta tillbaka sådant som stulits.

Höök tar upp frågan om hur man kan avgöra om ett krig är rättfärdigt och om det är rätt eller fel att sprida kristendomen med våld. Han citerar Schefferus – som i sin tur hänvisar till Lipsius¹⁴¹ och Grotius.¹⁴² Schefferus frågar sig om det är rätt av Erik att kräva omvändelse till kristendomen som ett villkor för fred och ger sedan två exempel på hur man kan se på detta, i form av två citat.

Det bästa sättet att sprida tro är inte att använda vapenmakt, menar Grotius, medan Lipsius framhåller att det var ett normalt förfarande när kung Erik levde.¹⁴³ Den därpå återgivna scen, i vilken Erik begråter förlusten av själarna från dem som dött i striden, kopplas till frågan om vad *bellum iustum* är och betraktas som ett utslag av tanken att det inte är rätt att med vapenmakt framtvinga en övergång till kristendomen.

¹³⁹ Höök, s. 15.

¹⁴⁰ Gratianus, *Concordia discordantium canonum*, p 2, causa 23, quaestio 2 canon 1.

¹⁴¹ Hänvisningen är till Lipsius *Politica* (1589), i vilken han nedtecknar teoretiska grunder för en rättfärdig maktutövning.

¹⁴² Hänvisningen är till *De iure belli ac pacis* (1625), där Grotius behandlar rättsförhållanden mellan suveräna stater.

¹⁴³ Höök, s. 16.

Erik gråter över att metoden att sprida kristendomen med våld misslyckats och att så många själar gått till spillo i striden eftersom människorna dött utan att döpas. Här har tolkningen av kungens gråt utvidgats. I legenden faller Erik tårar över de döda eftersom deras själar gått förlorade för evigt – i avhandlingen klagar han dessutom över att det inte fungerar att sprida kristen tro med våld. Omedelbart efteråt citeras ur ett verk av Loccenius, inlett med *Verba ejus haec fuerunt* – de följande orden utges sålunda för att vara Eriks egna. Nedan följer vad Erik säger enligt Loccenius respektive i legenden.

Legendan, s. 145.	Avhandlingen / Loccenius, s. 16.
<i>Gaudeo quidem et Dominum glorifico pro data nobis victoria, sed vehementer doleo, quod tot eorum anime hodie perierunt, qui, si sacramenta fidei recepissent, ad salutem fuissent perpetuam reservati ...</i>	<i>Etsi haec victoria DEI munere nobis de tam efferatis hostibus concessa, non potest non grata laetaque animis nostris esse; tamen irreparabilis tot animarum jactura majori est dolori. Si non aliis, certe meo animo ingentem luctum & plagam facit. Miseri illi mortales si ante cladem acceptam sponte se DEO dedissent, per hanc brevem mortem, utique sempiternam effugissent.</i>

Loccenius version är till att börja nästan dubbelt så lång som den som finns i legenden, trots att de båda styckena innehållsmässigt är så gott som identiska. Skillnaderna ligger i stället i syntax och ordval – samma nyckelbegrepp återkommer i båda texterna.

I legenden talar Erik om att han gläder sig över segern (*gaudeo*) respektive känner våldsam smärta över de själar som gått till spillo (*vehementer doleo*). Loccenius har bevarat båda dessa element i sin text, men formulerat dem helt annorlunda. *Gaudeo* kopplas till segern genom uttrycket *victoria [...] grata laetaque animis nostris esse*¹⁴⁴ medan *vehementer doleo* motsvaras av *meo animo ingentem luctum & plagam facit*.¹⁴⁵ –

¹⁴⁴ Höök, s. 16.

¹⁴⁵ Höök, s. 16.

adverbet *vehementer* motsvaras av adjektivet *ingentem* så att det framgår vilken stor sorg Erik känner.

I båda fallen har ett verb sålunda kommit att förändras till ett substantiv med adjektivbestämning för att ge uttryck åt samma sak. Detta sker återigen i fallet med *irreparabilis tot animarum jactura* i Loccenius text, vilket motsvaras av *tot eorum anime hodie perierunt* har ett verb (*perierunt*) ersatts av ett substantiv (*jactura*) med adjektivbestämning (*irreparabilis*).

I alla dessa tre fall omnämns både *anima* och *animus*, själ eller ande, vilket ytterligare visar på djupet i de inblandade känslorna. Segern betecknas dessutom som en gåva från Gud. I legenden står *Dominum glorifico pro data nobis victoria* och i citatet ur Loccenius verk *victoria DEI munere nobis [...] concessa*.

Loccenius beskrivning av fienderna - *effeatis hostibus* - förtjänar också att lyftas fram. Med ordet *effeatus* målar Loccenius upp finnarna som vilda och brutala. Att Erik lyckas besegra grymma och farliga fiender i sin strävan att utvidga det svenska riket är ytterligare ett tecken på hans storhet. I vitan nämns däremot ingenting om att finnarna skulle ha varit vildare och farligare än andra. Där betonas Eriks önskan att omvända dem till kristendomen, medan Höök i avhandlingen understryker infogandet av Finland i det framväxande svenska riket och sålunda har intresse av att visa att Erik genomförde ett framgångsrikt krigståg mot mycket farliga fiender.

En annan önskan Erik ger uttryck för är att de som nu är döda frivilligt skulle ha anslutit sig till kristendomen: i legenden med uttrycket *sacramenta fidei recepissent* och hos Loccenius med *sponte se DEO dedissent*. Innebörden i uttrycken här skiljer sig något åt vad rör förhållningssättet hos dem som Erik hade hoppats skulle bli kristna: den fria viljans betydelse är tydligare hos Loccenius eftersom uttrycket i hans text är att de frivilligt skulle ha givit sig åt Gud, medan legendens författare skriver att de skulle ha mottagit den kristna trons sakrament, vilket inte är fullt så starkt som att aktivt ha givit sig åt Gud, även om det faktiska resultatet blir detsamma.

Någon ny information är det dock enligt ovan inte frågan om, och nyckelbegreppen går igen i båda styckena. Detta yttrande är därför ett gott exempel på hur det knapphändiga materialet broderats ut.

I stycket efter det nyssnämnda citerar Höök ur Ciceros *De Officiis* om *bellum iustum*-begreppet: Eriks krig var rättfärdigt eftersom det förklarats i vederbörlig ordning och det dessutom framtvings av många och upprepade händelser. Definitionen ur Gratianus verk nämns inte alls i sammanhanget – ett tecken på Ciceros stora betydelse, och måhända också på motvilja mot det katolska.

Hans Helander har i *Neo-Latin Literature in Sweden in the Period 1620-1720* behandlat antikatolsk propaganda och även gjort en lista över vanliga mindre smickrande beteckningar på påven, katolska kyrkan och katoliker.¹⁴⁶ Ett par ord som används är *tenebriones* som beteckning för katoliker – även de är sålunda jämfört med protestanterna *errorum tenebris involuti*, i likhet med tidigare icke-kristna – och *umbra* som beteckning för den skugga i vilken påven med följeslagare befinner sig.¹⁴⁷ I propagandan för den protestantiska tron används ord som *lux* och *lumina redeuntis veri*.¹⁴⁸ Motsatsparet ljus-mörker har alltså förts över från kristendom-hedendom till protestantism-katolicism, och samma koppling mellan sanning och ljus finns även här.

Bellum iustum-begreppet var av viktigt inte bara hos Cicero, utan även senare, exempelvis hos Thomas av Aquino i *Summa theologica* och självfallet i kanonisk lag. I tidsålderns många konflikter var det självfallet av central betydelse att veta vad som var legitima orsaker att börja krig och hur man kunde rättfärdiga en krigsförklaring.

I Hööks version tillskrivs biskop Henrik initiativet till färden och sägs ha uppmanat Erik till densamma, tillsammans med några icke namngivna personer som också önskar sprida religionen vidare, möjligen med vapenmakt. Eriks egen åsikt om att göra just ett korståg nämns inte; hans huvudsakliga anledning att fara till Finland är att möta våld med våld, eftersom finnarna anfallit svenskarna tidigare. Den religiösa dimensionen är nedtonad i den motiveringen, samtidigt som Erik uppenbarligen finner det vara en god idé att kristna folket i Finland eftersom det anges som en anledning att fara.

Det är emellertid motiveringen att möta våld med våld som nämns först, varför Erik själv blir i första hand utvidgare av det svenska territoriet och försvarare av det

¹⁴⁶ Helander 2004, s. 321-336.

¹⁴⁷ Helander 2004, s. 336.

¹⁴⁸ Helander 2004, s. 337.

svenska folket som råkat illa ut på grund av finnarnas angrepp, i andra hand korsfarare. I Örnhjelms version understryks Eriks roll som försvarare av sitt folk ytterligare, eftersom Örnhjelm klart uttrycker att finnarnas tidigare anfall mot svenskarna är en betydligt bättre anledning att föra krig: *Erat autem nostro Erico alia justior in Fennos bellandi causa, vindicta iniuriarum illatarum civibus.*¹⁴⁹

Här är det också något oklart i vilken ordning Höök menar att händelserna kom. I legenden tar Erik sin här över till Finland och erbjuder inbyggarna fred, men tvingas förklara krig när finnarna tar till vapen. I Hööks version förefaller krigsförklaringen däremot ha utfärdats innan flottan avseglat, antagligen av någon diplomatisk beskickning som sänts i förväg. Det är dock inte fråga om någonting egentligen nytt som lagts till materialet från legenden, även om ordningen kastats om.

Hela skildringen av de olika episoderna på färden till Finland är omvänd hos Höök. I legenden kommer händelserna strängt kronologiskt, medan Höök inleder sin diskussion av Finlandsfärden med episoden efter slaget, där Erik gråter, medan förarbetet med att samla en armé och rusta flottan tas upp senare. Därefter går Höök över till *bellum iustum*-begreppet, och visar att Erik gick rätt tillväga när krigsförklaringen utfärdades.

I slutet av avsnittet nämner Höök Finland och dess koppling till Sverige två gånger:

[...] *ut Finnonnes superati, Sveonum postea & juri parerent, & religioni.*¹⁵⁰

*Id memorasse sat erit; Fennones devictos eorumque posteros [...] DEO postmodum & Svecis gratia, & amicitia fuisse conjunctos fere perpetua.*¹⁵¹

I dessa citat finns två huvudpunkter: dels att finnarna blivit besegrade – *superati* respektive *devictos* – av en svensk kung och hans här, dels att de båda folken numera lever i sämja och har samma religion, ehuru svenskarna är de överordnade eftersom

¹⁴⁹ Örnhjelm, Claudius, *Historiae Sveonum Gothorumque ecclesiasticae libri quatuor*, Stockholm 1689, s. 463.

¹⁵⁰ Höök, s. 17.

¹⁵¹ Höök, s. 17-18. Det ska faktiskt stå *Finnonnes* i det ena citatet och *Fennones* i det andra.

det är deras lagar och deras religion som kommer att gälla även för finnarna i stället för tvärtom. Dessutom understryks varaktigheten av folkens ömsesidiga relation – en näst intill evig vänskap: *amicitia [...] fere perpetua*. Detta förhållande påpekas också med ordet *postea* i det första av citaten: sedan Erik besegrade finnarna hör deras efterkommande till det svenska riket.

Här har vi Erik framställd som en kung med förmågan att erövra ett helt nytt land i en enda strid. Slaget ifråga blir alltså helt avgörande – sedan åker ju Erik hem igen och lämnar biskop Henrik kvar.

Eftersom Finland och Sverige hör ihop kommer de att ha gemensamma lagar, vilket framgår av det första citatet, och Finland lyder under de svenska lagarna: *Finnones [...] parerent. Juri* nämns till och med före religionen – där blir bilden av Erik som religionens förkämpe något nedtonad till förmån för Erik som Sveriges kung och erövrare av Finland. Betoningen i de båda citaten ligger på infogandet av Finland i det svenska väldet, och det långt innan det vi kallar stormaktstiden började.

Därigenom tolkas Erik som en som tidigt påbörjade utvidgningen av Sveriges domäner – den förste erövrarkungen. Härav framgår tydligt hur Erik infogas i ett nytt sammanhang, att han går från helgon till att bli en i en lång rad av expansivt sinnade kungar med Karl XII i slutet. (Avhandlingen utkom ju 1712, under dennes regeringstid.) Dessutom framstår ju det svenska riket som uråldrigt och med mycket gamla stormaktsambitioner om erövringar gjordes redan på 1100-talet.

I detta avsnitt är det, vilket jag berört ovan, *också* frågan om en omtolkning av det material som redan finns i legenden. De element Höök tar upp är att Erik gråter, att en armé samlas och fraktas över till Finland, att biskop Henrik är med samt att Erik reser hem igen och lämnar Henrik kvar och (i en kort utvikning som Höök skriver egentligen inte hör dit) att denne sedan blir martyr.¹⁵² Det enda material som är nytt i berättelsen om Finlandsfärden är Hööks uppgift om att Erik blir uppmanad av bland annat biskop Henrik att fara till Finland, vilket leder till att hans egenskap av religionsspridare kan betraktas som något mindre än den av erövrare.

¹⁵² Sammanfattningen av Henrikslegenden är visserligen något mera omfångsrik än vad som skulle ha varit fallet om det enda material som använts vore den korta notisen i Erikslegenden, men eftersom det är en utvikning från ämnet har jag inte för avsikt att behandla den närmare.

I övrigt är det emellertid frågan om en omtolkning av legendens material till de götiska idéerna om fornstorhet. Att Sverige var ett gammalt rike var centralt för idéerna ifråga, liksom i konkurrensen med Danmark: vem hade de äldsta anspråken och det mest ärorika landet? Bådadera ansåg sig emellertid härstamma från goterna i Jordanes *Getica* från 500-talet.¹⁵³ Den huvudsakliga frågan var huruvida goterna var götar från Götaland eller jutar från Jylland.¹⁵⁴

Eriks martyrdöd

I legenden föreligger två militära operationer: Eriks färd till Finland och Magnus Henrikssons krigståg till Östra Aros, nuvarande Uppsala. Den förra har redan behandlats och turen kommer nu till den senare.

Den 18 maj deltar Erik i gudstjänsten i kyrkan i Uppsala. Plötsligt kommer bud om att en dansk här siktats i närheten. Erik blir uppmanad att lämna kyrkan för att sätta sig i säkerhet innan fienden hinner fram, men han vägrar: han vill höra mässan till slut innan han lämnar kyrkan. Inte förrän efter mässan går han ut för att möta den annalkande hären i sällskap med ett fåtal hastigt hopsamlade soldater.

När han lämnat kyrkan och går den fientliga hären till mötes blir han genast dödad och får sitt huvud avhugget. Sedan ger sig den danska hären iväg.¹⁵⁵ Eriks kropp ligger kvar, men bärs in i kyrkan i Uppsala under gråt och klagan från alla i närheten.¹⁵⁶ Här finns en ändring: i legenden bärs Eriks kropp till ett hus i närheten, och där får en blind kvinna synen åter när hon fuktar ögonen med hans blod. Dessutom sägs ju en källa rinna upp när Erik dödas.

I avhandlingen berättas det i stället om den danska hären: att Magnus utropas till kung, men också att hans regeringstid inte blir särskilt lång. Först besegras hans

¹⁵³ Jönsson 2002, s. 285.

¹⁵⁴ Malm, Mats, *Minervas äpple: om diktsyn, tolkning och bildspråk inom nordisk göticism*, Stockholm 1996, s. 14.

¹⁵⁵ Höök, s. 26.

¹⁵⁶ Höök, s. 36-37.

armé av ett svenskt uppbåd som hämnd för mordet på Erik, och själv flyr han.¹⁵⁷ Magnus klarar sig emellertid inte ändå, utan blir dödad av Karl Sverkersson och hans soldater.¹⁵⁸

Historien om Eriks död är således densamma som i legenden, men vilka händelser runtomkring som lyfts fram har ändrats, precis som i fallet med Finlandsfärden, och dessutom har ett par detaljer försvunnit.

I legenden fastslås att Erik innan han lämnar kyrkan gör korstecknet och dessutom nämns det att han beväpnar sig och de sina inför striden. Dessa detaljer har utelämnats helt i avhandlingen. En möjlig anledning till det kan vara att Höök för korthetens skull tagit bort dem; de är inte nödvändiga för att man ska förstå vad som händer. Att Erik beväpnar sig innan han går ut och möter sina fiender i strid kan Höök tänka sig att läsaren förstår i alla fall. Att korstecknet tagits bort ur berättelsen kan visserligen ses som ytterligare ett exempel på hur Höök tonat ned den katolska ramen och Eriks helgonskap, men det kan även vara så att det bara är en detalj som fått stryka på foten.

De största skillnaderna ligger i slutet av berättelsen, där legenden har avsnittet om miraklerna efter hans död – såväl att en källa rinner upp som att en blind kvinna börjar se. Inget av dessa finns med i avhandlingens återgivande av händelserna. Kurt Johannesson anmärker i *Gotisk renässans* hur redan Johannes Magnus, vars stora historiska verk utgavs postumt 1554, utelämnade övernaturliga moment.¹⁵⁹ Han ville rationalisera berättelsen genom att så tydligt som möjligt visa på orsak och verkan och olika personers anledningar att agera och reagera. Johannesson exemplifierar med en berättelse som finns hos både Saxo och Johannes Magnus, och där den senare ersatt en dramatisk upplösning i form av en nattlig strid mot monster och demoner innan hjälten kan få sin tron, med ett rådslag där hjälten lägger fram sin sak, får rätt och bestiger tronen.¹⁶⁰

I stället för att höra om mirakler får vi följa Magnus och hans soldater till det nesliga slutet. Berättelsen om dem avslutas med sentensen *Ita ruunt nonnunquam in*

¹⁵⁷ Höök, s. 35.

¹⁵⁸ Höök, s. 36.

¹⁵⁹ Johannesson 1982, s. 140-141.

¹⁶⁰ Johannesson 1982, s. 140-141.

ipsos facinora auctores,¹⁶¹ som kommentar till att Magnus får vad som uppfattas som ett rättmätigt straff när han gäldar Eriks liv med sitt eget.

Höök påpekar särskilt att Karl Sverkersson, som får Magnus dödad, var *a Gothis*.¹⁶² Detta kan innebära en anknytning till de göticistiska idéerna, en bild av göternas tapperhet, kopplad till den svensk-danska konflikten. Svensken blir därmed en tapper got, medan dansken, som till råga på allt försökt fly, blir inte bara ond utan också feg. Just tapperhet är en egenskap som gärna associeras med goterna, till exempel av Johannes Magnus i *Historia de omnibus Gothorum Sveonumque regibus*.¹⁶³

Att Karl Sverkersson tidigare inte uppskattat Erik eftersom denne fått den tron Karl själv annars skulle ha innehaft¹⁶⁴ spelar inte längre någon roll när han ställs inför plikten att straffa den onde kungamördaren och återbörda kronan till svenska händer. Magnus sägs dessutom ha legat bakom mordet på Karls far, det vill säga har troligen gjort sig skyldig till dubbla kungamord. Karl Sverkersson har alltså goda skäl att vilja se honom död. Höök lyfter emellertid aldrig fram detta hans andra - och rimligen mer tungt vägande - motiv att döda Magnus.

Möjligheten att Karl Sverkersson själv, som *också* hade en armé med sig, kanske kunde ha försökt ta kronan direkt från Erik om inte Magnus hunnit först nämnas inte ens, utan underordnas konflikten mellan Danmark och Sverige. Karl Sverkersson är måhända Eriks rival om tronen från början, men deras gemensamma både svenska och gotiska ursprung är av större betydelse när Höök ställer det goda svenska mot det onda danska.

Skildringen av Eriks död inleds med att kungens goda egenskaper beröms, men samtidigt blir grunden för hans fall: trots sin nobla karaktär kan Erik, liksom andra goda människor, inte undgå *malorum odium*¹⁶⁵, det vill säga de onda (danskarnas) hat. Därefter kommer Magnus in i bilden som ett exempel på en av dessa onda människor, där han anländer till Uppsala med sina soldater, medan Erik intet ont anande hör mässan. I legenden berättas inget närmare om armén, medan Höök tillfogat en beskrivning av dess storlek: [...] *ambo* [Magnus och hans far] *ingenti*

¹⁶¹ Höök, s. 36.

¹⁶² Höök, s. 36.

¹⁶³ Se t. ex. Johannesson 1982, s. 105.

¹⁶⁴ Höök, s. 25.

¹⁶⁵ Höök, s. 25.

comitati exercitu, omnia ignorante ERICO, ad urbem Upsalensem adsunt – båda [Magnus och hans far] befinner sig i staden Uppsala med en jättelik här, allt utan Eriks vetskaper.¹⁶⁶

När hären förses med beskrivningen *ingens* förstärks dess betydelse. Visserligen vet vi inte hur många soldater det är frågan om, det vill säga ifall det är en armé som faktiskt förtjänar att beskrivas som jättelik, men det är inte intressant i sammanhanget.

För det första blir armén ett större hot och en reell fara genom att antalet soldater påstås vara oerhört. Det i sin tur ger tyngd åt de danska ambitionerna: det framgår att det är fråga om en riktig fiende som verkar ha hela Danmark i ryggen och därför har råd och makt att ställa upp en jättelik armé. Sverige och Danmark befann sig i krig då avhandlingen lades fram, så den seglivade konflikten mellan länderna var högaktuell för Höök och hans samtida. Dessutom var det danskarna som anfallit även denna gång.¹⁶⁷

För det andra framgår det tydligare att Magnus vill ha den svenska tronen till varje pris om han kommer med en jättelik armé, att han har större planer än att "bara" döda Erik, och att armén ska tjäna till att trygga hans tronanspråk och göra det planerade maktövertagandet framgångsrikt. Det vore ju inte omöjligt att tänka sig att danskarna ville ta för sig av det svenska riket i något av de många krigen under stormaktstiden, med dess ständiga erövringar av landområden.

Danskarna hade ju tidigare förlorat landområden – bland annat Skåne – till svenskarna. Om krigslyckan vände kunde svenskarna få lämna ifrån sig delar av sitt rike i stället. Det gjordes exempelvis danska försök att ta tillbaka Skåne, bland annat 1709.¹⁶⁸ Här finns således en oroväckande och aktuell aspekt av det pågående kriget, möjligheten att förlora de områden man stridit sig till och kanske mer ändå.

För det tredje framstår Erik som en större hjälte och Sverige som ett mäktigare rike om man behöver en jättelik här för att lyckas döda kungen och överta hans land. Här anas göticistiska tankar – en bild av de svenska goternas tapperhet eftersom man

¹⁶⁶ Höök, s. 26.

¹⁶⁷ Behre, Göran, Larsson, Lars-Olof, Österberg, Eva, *Sveriges historia 1521-1809: stormaktsdröm och småstatsrealitet*, Stockholm 2003, s. 182.

¹⁶⁸ Behre, Larsson och Österberg 2003, s. 182- 184.

tydiligen inte kan besegra dem utan mycket stort numerärt överläge. Tapperhet och uthållighet i strid är dessutom ett par av de drag som enligt Helander brukar tillskrivas svenskarna i texter från stormaktstiden.¹⁶⁹

I inledningen till avhandlingen skriver Höök dessutom att han fann Erik lika väl värd att skriva om som grekerna eller de romerska kejsarna,¹⁷⁰ vilket, med tanke på hur högt man satte antiken, samtidigt innebär högt beröm åt Erik och att de svenska regenternas status höjs i förhållande till antiken.

Tillägget av *ingens* i beskrivningen av den danska hären tjänar således syftet att visa svenskarnas tapperhet i kontrast till danskarnas feghet och att hävda den svenska moraliska överlägsenheten. Ingenstans finns minsta spår av den koppling till religionen som syns i legenden, där Magnus Henrikssons planer på att ta över tronen anges vara inspirerade av djävulen.

Lovorden om Erik och svenskarna och klandret av Magnus och danskarna är av politisk art i avhandlingen. Magnus är ond dels för att han är dansk, dels för att han önskar döda Sveriges kung och ta över riket – inte för att han har någon koppling till djävulen. Mordet på Erik den helige är en av alla händelser som härrör från konflikten med danskarna. Detta framgår även av Hööks bakgrundsteckning i avhandlingen, där Magnus tronanspråk infogas i ett sammanhang av ständigt pågående stridigheter mot danskarna, i stället för att framställas som en isolerad händelse, som i legenden. Efter Eriks död strider Karl och Magnus mot varandra – konflikten fortsätter.

I beskrivningen av Eriks martyrdöd används inte begreppet *bellum iustum* en enda gång, ens för att understryka att Magnus agerande inte kan definieras som ett sådant, till skillnad från när Eriks färd till Finland tas upp och kungen får beröm för att expeditionen dit var ett *bellum iustum* enligt Ciceros definition:

*Illud quoque in ERICO laudem meretur maximam, quod
servarit ritum gentibus fere omnibus receptum, ut
intelligeretur, bellum nullum esse justum, nisi
quod aut rebus repetitis geratur, aut denunciatum*

¹⁶⁹ Helander 2004, s. 345 och 347.

¹⁷⁰ Höök, inledningen.

ante sit, & indictum, ut loquitur Cicero.¹⁷¹

Definitionen Höök använder innehåller sålunda två huvudpunkter: att man måste förklara krig i vederbörlig ordning, innan man kommer med soldater, eller att man måste ha ett giltigt skäl att gå i krig: att återta någonting.

Termen *bellum iustum* och frågan vad som utgjorde ett legitimt och rättfärdigt krig diskuterades redan under antiken, men intresserade även forskare på 1500- och 1600-talet. Grotius och Lipsius har redan nämnts. Den senare sammanställer i sin *Politica* koncisa råd, i form av sentenser, ofta hämtade från antiken och ibland modifierade av honom själv samt sammanfogade med hans egna meningar.¹⁷²

Medan den korta definition av *bellum iustum* av Cicero som Höök citerar för att visa att Eriks färd till Finland var en rättfärdig expedition enbart handlar om hur kriget inleds, behandlar Lipsius även frågor om hur det ska föras, om disciplinen inom armén och liknande.¹⁷³ Diskussionen av hur ett rättfärdigt krig ska definieras och av olika aspekter av krigförande var således högaktuell.

Begreppet används emellertid inte alls i anslutning till Eriks martyrdöd, inte ens för att understryka att detta *inte* var ett rättfärdigt krig enligt Ciceros korta definition. Däremot framgår med all önskvärd tydlighet att de två kriterier som ingår i Cicerocitatet inte uppfylls. De båda händelserna – Finlandsfärden och martyrdöden – ställs på det sättet mot varandra, som en tematisk sammanställning av huvudkonflikterna under Eriks regeringstid. Av detta framgår kontrasten tydligt, trots att det inte sägs rent ut att prins Magnus och danskarnas handlande bör fördömas eller att definitionen av ond är ”dansk”.

Magnus överraskningsmanöver fyller inte det första kravet eftersom ingen krigsförklaring har utfärdats: han är i Uppsala *ignorante Erico*, utan Eriks vetskap.¹⁷⁴ Erik får dessutom beskedet om de annalkande trupperna i en situation där han inte har någon rimlig möjlighet att hinna samla ihop tillräckligt med soldater för att kunna bjuda motstånd. Magnus sätt att agera är således ytterligt lömskt – vilket i

¹⁷¹ Höök, s. 16-17. Cicerocitat ur *De Officiis* I:11.

¹⁷² Lindberg, Bo, *Stoicism och stat: Justus Lipsius och den politiska humanismen*, Stockholm 2001, s. 88.

¹⁷³ Lindberg 2001, s. 140-141.

¹⁷⁴ Höök, s. 26.

första hand knyts till att han är dansk. Helander ger exempel på hur danskarna under stormaktstiden ofta beskrivits just som svekfulla och bedrägliga – *insidiosi* och *dolosi*.¹⁷⁵ Magnus smyger sig med mord i sinnet på en oskyldig person som fromt bevistar gudstjänsten i kyrkan, vilket är ett utmärkt exempel på lömskhet.

Mordet på Erik fyller inte heller det andra kravet eftersom en giltig anledning till kriget saknas, åtminstone från svenskt håll betraktat. Tronen var Eriks, och han hade fått den av hela svenska folket. Magnus var således en tronkrävare utan rättmätiga anspråk – kronan kunde inte "hämtas tillbaka" eftersom den inte tillhörde Magnus från början, eller danskarna, för den delen. Höök uttrycker saken som följer: [Magnus och hans far] *imminebant spei potiundi gubernaculorum regni in Svionia*¹⁷⁶ – de hoppades få bemäktiga sig det svenska riket. En person med rättmätiga anspråk på ett rike skulle inte ha kunnat sägas bemäktiga sig detsamma.

Skildringen av även denna händelse ligger mycket nära den i legenden, även om den avbryts vid ett par tillfällen för diskussion först av huruvida det var i Uppsala (vilket Höök sluter sig till efter att ha gått igenom andra författares verk) eller i Gamla Uppsala Erik dog, sedan av ett försök att fastställa dödsåret och dödsdagen.

Här framgår det att både Höök och författarna före honom visste att det fanns motstridiga uppgifter om hur länge Erik regerade och när han egentligen dog.¹⁷⁷ Den dag som står i Vallentunakalendariet är den 18 maj, men Erik sägs ha dött på Kristi himmelfärds dag, som inföll redan den 5 maj år 1160. Kristi himmelfärds dag var inte den 18 maj förrän år 1167, så då måste Erik ha i så fall ha levt ända till dess.¹⁷⁸ Det sägs han dock inte ha gjort, utan Hööks källor är eniga om att dödsåret var 1160.¹⁷⁹ Denna sorts hopblandning av enskilda datum och årtal förekommer också exempelvis i anslutning till Heliga Birgitta, ett mycket bättre dokumenterat helgon.¹⁸⁰

I berättelsen om Eriks martyrdöd framgår alltså göticistiska idéer och även vad som förefaller vara tankar om det pågående kriget mot danskarna och möjliga implikationer av detsamma. I den del som följer omedelbart efter – det dryga tiotal

¹⁷⁵ Helander 2004, s. 352-353.

¹⁷⁶ Höök, s. 25.

¹⁷⁷ Resonemanget står att finna i Höök, s. 31-35.

¹⁷⁸ Höök, s. 34.

¹⁷⁹ Höök, s. 31.

¹⁸⁰ Se Jönsson, Ann-Mari, "Den heliga Birgittas skrinläggning", *Kyrkohistorisk årsskrift*, Uppsala 1987, s. 37-53.

sidor som återstår av avhandlingen – skymtar även antikvariskt tänkande: stormaktstidens forskares strävanden efter att finna och bevara historiska platser och föremål och ge ut gamla texter.¹⁸¹

Avsnittet kan betraktas som ett slags inventarium över vilka spår av Erik som återstod i Hööks samtid, särskilt efter branden i Uppsala 1702, och här blir Hööks anknytning till Uppsala särskilt tydlig. När han i ett annat sammanhang skriver om stadens domkyrka betonar också sin koppling dit i formuleringen *Templo Cathedrali, quod in hac urbe nostra visitur* [...], Domkyrkan, som kan besökas i denna vår stad.¹⁸² Ett par av de verk Höök använder behandlar också staden Uppsala – Schefferus *Upsala Antiqua* är ett exempel.

Magnus Henriksson, prins av Danmark

I Eriksvitan nämns inte Magnus Henriksson alls förrän i anslutning till Eriks död, och då framställs han som sänd av djävulen för att pröva helgonet Erik och uppträder som dennes nemesis.

I avhandlingen förs prins Magnus däremot in i handlingen redan från början när Höök nämner konflikter om makten i Danmark, men också i Sverige. Magnus och hans far Henrik Skadelår (eller Skatelår) tvingas ge upp planerna på att konkurrera om den danska kronan, varför Magnus i stället riktar blickarna mot den svenska, som innehas av kung Sverker d.ä., död ca 1156.

Magnus och Henrik kan inte öppet kräva tronen, så de mutar i hemlighet en tjänare att mörda Sverker. När denne väl är död tänker de tråda fram som tronpretendenter, vilket mycket riktigt sker: *Sverchero sublato, Regnum per suos palam petere* Magnum non erubuit [...], efter att Sverker undanröjts blygdes inte Magnus att kräva tronen.¹⁸³ Magnus ryggar alltså inte för mord för att få sin vilja fram och skäms inte det bittersta för sitt dåd – men mordet sker i lönndom. Örnhielm beskriver i sin

¹⁸¹ Lindroth 1989, s. 248-249.

¹⁸² Höök, s. 19.

¹⁸³ Höök, s. 4. Citatet härrör egentligen från Örnhielms *Historiae Sveonum Gothorumque ecclesiasticae libri quatuor*.

kyrkohistoria dådet som *scelere Magni Dani*¹⁸⁴ – han understryker således Magnus danska identitet i direkt anknytning till hans brott. Deras planer på att ta över tronen gäckas emellertid när Erik utses till ny kung i stället, och då försvinner Magnus tillfälligt ur berättelsen.

Höök berättar vidare hur Magnus Henriksson med list och konster – *artibus* – får saker och ting att inträffa till förfång för det svenska riket.¹⁸⁵ Begreppet *artibus* i den negativa betydelsen "list och konster" har också använts av Tacitus i bok 12 i *Annales* för att beskriva Vitellius agerande och av Livius i bok 21 av *Ab urbe condita* med koppling till Hannibal.¹⁸⁶ Pufendorf kallade för övrigt Danmark ett Kartago, och hävdade att landet helst borde förstöras och inte erbjudas några fredsförhandlingar.¹⁸⁷ Den klart uttalade antikatske Örnhielm skrev vid ett tillfälle om den katolska kyrkans *artes*.¹⁸⁸

Ordet *artes* kan förvisso lika gärna användas i positiv bemärkelse och har en mycket vid betydelse. *Artes* används uppskattande med koppling till Erik själv, och således i en annan betydelse, varom mera nedan. Min avsikt här är inte att behandla själva ordet med dess många möjliga innebörder, utan bara att påpeka att det använts om personer, vilka alla beskrivits som moraliskt mindre högtstående. De sägs samtliga ha agerat med list och konster och underförstått fegt, i stället för att handla öppet och underförstått tappert.

Höök öppnar längre fram för möjligheten att Magnus *kan* ha valts till kung av götarna, innan de inväntat vad svearna hade att säga – han skriver att det finns de som säger detta: *Sint licet, qui dicant Gothos [...] regem constituisse MAGNUM Henrici Scateleri [...]*.¹⁸⁹ Höök nöjer sig dock med att nämna att möjligheten finns och bryr sig inte om att diskutera frågan, eller att tala om varifrån uppgiften kommer, utan går direkt över till att berätta att Erik blir enhälligt vald till kung över hela det dåvarande svenska riket. Om det nu var så att götarna hade valt Magnus till kung hade denne ju

¹⁸⁴ Örnhielm 1689, s. 460.

¹⁸⁵ Höök, s. 3.

¹⁸⁶ Livius, 21:34; Tacitus, *Annales.*, 12:5.

¹⁸⁷ Helander 2004, s. 352.

¹⁸⁸ Örnhielm 1689, s. 473.

¹⁸⁹ Höök, s. 11.

faktiskt viss rätt att göra anspråk på tronen, men denna möjlighet bestämmer sig Höök för att förbigå.

Eriks allra första åtgärd är att bringa fred till riket genom att få alla undersåtar att sluta upp omkring honom, eftersom riket tidigare var delat på grund av den pro-danska fraktionen – *prima ejus cura fuit in conciliandis sibi animis civium, quos in duas quasi partes diviserat factio Danica*, hans första uppgift var att vinna medborgarnas sinnen för sig, eftersom den danska fraktionen delat dessa liksom i två delar.¹⁹⁰ Här noteras alltså den danska närvaron som ett redan tidigare existerande problem som måste lösas, till skillnad från i legenden, där prins Magnus kommer in i handlingen lika plötsligt som en blix från klar himmel.

I legenden berättas dessutom om hur Erik, i sin strävan att åstadkomma frid och fred i riket, bland annat driver ut "onda människor" ur sitt land. Detta kan sammankopplas med Hööks omnämnande av den danska fraktion som splittrar riket: Erik strävar ju enligt legenden efter att visa mildhet, men får likväl driva ut oförbätterligt onda människor ur landet. Det är ett rimligt antagande att de i så fall ingår i den *factio Danica* som Höök nämner – för vilka andra kan Erik ha tvingats jaga ur landet i hopp om att skapa stabilitet, än rivaler om tronen och kronan?

Längre fram i avhandlingen omnämns detta igen: det talas om "onda människors hat", *malorum odium*¹⁹¹, som Erik inte kunde undkomma trots sitt förträffliga leverne och det faktum att han var älskad av alla andra. Dessa "onda", vars hat ingen god människa lätt undgår, avslöjar Höök, finns bland danskarna, deras sympatisörer och bland andra som önskar ta över riket: prins Magnus och hans far.¹⁹² Definitionen av *ond* har således förändrats från "anknuten till djävulen" till "konkurrent om makten" och i förlängningen "dansk" – vilket givetvis innebär att definitionen av *god* är "svensk". I Johannes Magnus *Historia de omnibus Gothorum Sveonumque regibus* påpekas särskilt hur danskarnas *mores* står i motsats till de götiska svenskarnas.¹⁹³

¹⁹⁰ Höök, s. 14.

¹⁹¹ Höök, s. 25.

¹⁹² Karl Sverkersson omnämns också i korthet.

¹⁹³ Johannesson 1982, s. 144-145.

Magnus och hans far lyckas få med sig många anhängare, samlar en här och kommer, precis som i legenden, till Uppsala utan Eriks vetskap – åter ett exempel på *artes* – och när kungen lämnar kyrkan blir han genast dödad.

Efter Eriks död gör Magnus anspråk på den svenska kronan och hyllas som kung, men hans regeringstid blir inte lång. Eriks trogna undersåtar tar till vapen mot kungens mördare för att utkräva hämnd för dråpet: *Justa enim ultio excitavit Helsingos & Norlandos [...]*¹⁹⁴ och den danska hären, inklusive Magnus far Henrik, krossas. Magnus flyr, men kommer inte undan, utan dödas vid Örebro av Karl Sverkersson, som sedan tar över kronan.¹⁹⁵ Här visar Magnus raka motsatsen till äktgötisk *fortitudo* i sitt försök att rädda sig själv, emedan han överger alla sina soldater och till och med sin egen far.

Det är påfallande att det i avhandlingen inte finns särskilt mycket mer material om Magnus Henriksson än i legenden. Vad man får veta är sammanfattningsvis att han var dansk prins, son till Henrik Skadelår, att han strävade efter den svenska kronan och att han med en trupp soldater kom till Uppsala och dödade kung Erik, samt att han själv blev kung och dödades längre fram – medan legendens Magnus försvinner ur berättelsen efter skildringen av Eriks död.

Några större olikheter är det alltså inte fråga om: den huvudsakliga skillnaden ligger i användningen och tolkningen av materialet. Medan prins Magnus i legenden är djävulens hantlangare, en prövning för Erik, tillika dennes nemesis, är han i avhandlingen en representant för konflikter som redan finns. Hans försök att lägga beslag på kronan är ett i raden av åtskilliga sådana försök från danskt håll. Någon anknytning till djävulen eller annan religiös koppling saknas; Magnus Henrikssons agerande framställs som enbart maktpolitiskt betingat och Magnus är ond för att han råkar tillhöra den danska motståndarsidan.

Visserligen finns uttryck som skulle kunna ges en religiös bibetydelse: *malorum odium* – Magnus med flera – kontra *bonus* – Erik själv, men Höök gör ingen uttalad koppling till religionen. Det material som rör Magnus och som finns i legenden, men inte i avhandlingen, är bara det som behandlar hans motiv för att döda Erik: att

¹⁹⁴ Höök, s. 35. Detta är egentligen ett Locceniuscitat ur *Historia rerum Svecicarum*.

¹⁹⁵ Höök, s. 35-36.

djävulen ingivit honom tanken. Detta är exempel på ett övernaturligt moment i handlingen, och dylika började ju redan Johannes Magnus lyfta ut.¹⁹⁶ Just djävulsanknytningen har avhandlingens författare uteslutit, trots att han annars hänvisar till legenden åtskilliga gånger. Det är ett mycket tydligt exempel på hur legendens stoff anpassats till nya omständigheter och frikopplats från sitt tidigare sammanhang.

I skildringen av prins Magnus kan också finnas en önskan att understryka att danskarna länge varit fiender till svenskarna, eftersom avhandlingen utkom 1712 och Sverige (åter) låg i krig med bland annat Danmark sedan 1711.¹⁹⁷ I den götiska historieskrivningen var dessutom det fientliga förhållandet till Danmark centralt.¹⁹⁸ Svenskarna kunde ju, med kontrastverkan mot danskarnas som det framställdes, genomgående uselhet, lättare framhäva sin egen och rikets förträfflighet. På samma sätt kunde Erik framstå i mycket god dager när han ställdes mot Magnus.

Erik den helige

Höök motiverar sitt val att skriva om Erik med att denne är lika väl värd att prisas för sina många dygders skull och för sin berömdhets skull som någon av antikens ledare:

[...] *Ericus fuit ex iis regibus, qui pietate, & aliis virtutibus
inclaruerunt, & Rex tandem Sveciae celebratissimus:
eoque non minus praedicatione dignus, quam quilibet
alius, ex Graecis, vel Romanis Imperatoribus.*¹⁹⁹

Erik framställs alltså som ett ypperligt exempel på en god regent, och i förlängningen som ett föredöme och en värdig företrädare till senare tiders kungar.

Eriks härkomst är det första Höök försöker fastställa. Han har bara en enda mening att stödja sig på ur legenden, där det försäkras att Erik hade både kungligt

¹⁹⁶ Johannesson 1982, s. 140.

¹⁹⁷ Behre, Larsson och Österberg 2003, s. 184.

¹⁹⁸ Lindroth 1989, s. 250.

¹⁹⁹ Höök, inledningen.

och adligt påbrå. Ett antal författare har dock behandlat Erik sedan dess, så Höök använder deras verk för att samla mer material.

I en gammal svensk krönika, utgiven av Messenius, står att Eriks far Jedvard var bonde.²⁰⁰ Höök understryker att uttalandet inte måste tolkas som att han faktiskt tillhörde bondeståndet, utan att det kan vara ett sätt att uttrycka att han var flitig och arbetsam, och på det sättet innebär beröm.²⁰¹ Även andra verk, vars författare räknar Erik till samhällets översta skikt, citeras.²⁰² Avsnittet avslutas med ett citat av Haquin Spegel, i vilket det fastslås att Erik på sin fars sida tillhörde den adliga ätten Bonde, och att det är därför han kallas bonde, inte för att han brukade jorden.²⁰³ Elias Brenner får bekräfta uppgiften genom en hänvisning till sin samling av mynt, där det finns ett mynt med Bondeättens vapen och Eriks initialer.²⁰⁴ Haquin Spegel förklarar att det var Eriks fiender som spred den falska uppgiften att hans far skulle ha varit bonde.²⁰⁵ På mödernet fanns kungligt blod, och så även hos Eriks hustru.²⁰⁶ Också Örnhielm ansluter sig till dem som hyser denna åsikt: *Delirant enim, qui putant, rustici fuisse filium, ty de yrar, som anser att han var en bondes son.*²⁰⁷

Här läggs alltså stor möda och flera sidor ned för att visa att Erik härstammade från en fin familj, vilket i legenden meddelas i en enda mening. Det var sålunda mycket viktigt för Höök att visa att inte vem som helst kunde bli regent i Sverige ens på Eriks tid, och även viktigt för åtskilliga andra eftersom flera författare behandlat frågan tidigare. Dessa skribenter, sentida jämfört med legendförfattaren, levde i ett samhälle med sedan länge fastställda privilegier för adeln.²⁰⁸ Idén att en bondes son skulle kunna bli kung torde ha varit helt otänkbar för dem; det visar sig ju tydligt i författarnas ansträngningar att bevisa att Erik inte alls hade ofrälse bakgrund. Örnhielm anser ju till och med att de som tror att Erik var ofrälse yrar.

²⁰⁰ Höök, s. 5.

²⁰¹ Höök, s. 6.

²⁰² Höök, s. 5-10.

²⁰³ Höök, s. 8.

²⁰⁴ Höök, s. 9.

²⁰⁵ Höök, s. 8.

²⁰⁶ Höök, s. 8-10.

²⁰⁷ Örnhielm 1689, s. 461.

²⁰⁸ Behre, Larsson och Österberg 2003, s. 146.

Höök avslutar stycket om Eriks härkomst med att lyfta fram kungens utmärkta drag. Han konstaterar att även om Erik trots allt inte var av hög börd, var det ingen som betvivlade att han var välutbildad och i besittning av många goda egenskaper: [...] *optimis instructus artibus, ornatusque fuerit virtutibus, nemo dubitaverit.*²⁰⁹ Därigenom var Erik, oavsett börd, en värdig regent. Vilka dygder det rörde sig om visar Höök med exempel från olika episoder ur Eriks liv.

Här används *artibus* alltså i positiv bemärkelse för att beskriva Eriks förtjänster. Det bör dock påpekas att ordet inte står ensamt, utan i uttrycket *optimis ... artibus* – att en ytterligare bestämning av *artes* gjorts, måhända i avsikt att förtydliga att det här handlar om *artes* som är av godo, till skillnad från danskarnas sådana.

En av Eriks dygder var brist på girighet. Både Höök och legendens författare berättar om en episod där Erik inte tar emot den del av rikets inkomster som egentligen borde tillfalla honom, med kommentaren att han redan har vad han behöver. Höök har hämtat uppgiften direkt ur legenden och citerar därifrån.²¹⁰ I vitan följs berättelsen av ett utrop om hur sällsynt, men fantastiskt, det är med en furste som inte girigt sträcker sig efter sina undersåtars ägodelar. Höök har inte tagit med detta i avhandlingen; den är inte tänkt att vara en panegyrik över Erik, utan bara att berätta hans historia,²¹¹ även om kungens förtjänster lyfts fram vid flera tillfällen. Dessutom kunde en dylik kommentar ha uppfattats som kritik i Hööks samtid; man hade inte haft råd att finansiera de många krigen utan ett stort skattetryck.

Detta är återigen ett exempel på hur material som sägs behandla olika händelser under Eriks liv har hämtats ur legenden, men infogats i ett nytt sammanhang genom att tolkningsramen bytts ut. Detta framgår särskilt tydligt i avsnittet om privatpersonen Eriks vanor. Avsnittet ifråga är av stort intresse för att undersöka hur Höök försöker avlägsna den katolska färgningen från legenden. Den är hans huvudsakliga källa och de båda versionerna är sålunda nära knutna till varandra, men likväl inte identiska.

²⁰⁹ Höök, s. 10

²¹⁰ Höök, s. 25; Svennung 1962:1, s. 143.

²¹¹ Höök, inledningen.

Eriks vanor

Legenden, s. 143	Avhandlingen, s. 23-24
<p>[A]ssiduus in oracionibus, creber in vigiliis, frequens in ieiuniis, in afflictorum calamitate compaciens, in elemosinis pauperum largus – carnem suam iugi attrivit cilicio, quo etiam, tamquam lorica iusticie, tempore passionis sue indutus erat. [...] Qualiter vero ad familiarem hostem, ad eam, que “dormit in sinu” hominis, se gesserit, ex eo liquido patet, quod, cum propter ieiuniorum et alia sacra tempora a thoro regine sepius abstinuisset, ipse, ut in se incentiva carnis pululancia reprimeret, frequenter ac etiam hyemali tempore in doleo aque frigide clam balneans – calida frigidis curans – animales eius motus, ipse animo forcior, reprimebat.</p>	<p>Dies festos tam reverenter habuit, ut non satis esse putaret sacris interesse, & suo exemplo alios ad se imitandum excitare; quin etiam, quo esset ad preces, laudesque divinas idoneus magis, frequentissima adderet jejunia, & alia contra exorientes voluptates remedia. [...] ad subigendam corporis lasciviam, usum indumento cilicio, ex asperioribus animalium pilis contexto.</p>

Höök betonar Eriks dygder som anledning till att han bestämt sig för att skriva om honom, och följaktligen måste det framgå i avhandlingen vilka dygder och vilket sätt att uppträda Erik hade. Detta måste dessutom hållas för positiva drag även hos en kung under Hööks egen tid; annars faller hans motivering för att skriva avhandlingen. Det som var exemplariskt beteende för en medeltida katolsk helgonkung och som framgår ur legenden var ju inte med nödvändighet önskvärt uppträdande hos en protestantisk furste under stormaktstiden.

De vanor Erik hade och som framhålls som synnerligen lovvärda i legenden är knutna till det katolska munkidealet: att bära tagelskjorta innebär ju att avvisa världsliga bekvämligheter. Alf Härdelin skriver i *Munkarnas och mystikernas medeltid* om *contemptus mundi*, önskan att vända ryggen åt världen och i avskildhet sträva efter gudomlig kärlek, som en av förutsättningarna för att gå i kloster.²¹² För Höök, som vill skala bort det katolska och visa Erik den helige som en lämplig företrädare till samtidens protestantiska furstar, går det inte att uttrycka sig i berömmande

²¹² Härdelin 1996, s. 33-34.

ordalag om denna Eriks koppling till katolicismen. Förankringen i luthersk ortodoxi innehöll också en aspekt av antikatholicism.²¹³

Det allra första som nämns i avhandlingen är att Erik är mycket noga med att gå i kyrkan på söndagar och helgdagar för att vara ett föredöme för sitt folk; att alla besöker kyrkan regelbundet är av stor vikt.²¹⁴ Göran Malmstedt skriver i *Bondetro och kyrkoro* att det var problem med närvaron vid gudstjänsterna och att det var vanligt att församlingsmedlemmar kom för sent till gudstjänsten, gick ut en stund mitt i eller gav sig av innan den var över.²¹⁵ Hööks uttalande om att Erik var en flitig kyrkobesökare och därmed ett föredöme för sitt folk kan således kopplas till det i Hööks samtid aktuella problemet med att människor inte bevistade gudstjänsterna på det sätt de förväntades.

I legenden knyts Eriks goda vanor på det religiösa området inte i första hand till att han ska vara ett föredöme för folket, utan i stället till att han inte är värdig att döma andra om han inte först tuktar sig själv. Detta kan förvisso i förlängningen tolkas som att han är ett föredöme, men det står inte uttalat i legenden att det är syftet.

Avsnittet om Erik som privatperson är utförligare i legenden än i avhandlingen. Här möter Höök vad som förefaller vara fakta om Erik, men som inte passar in i bilden av en föregångare till protestantiska furstar. Det kan betraktas som ett likartat scenario som när studenterna vid Uppsala universitet vid studium av antika skrifter uppmanades att komma ihåg att filosoferna trots sin visdom var hedningar som aldrig kommit i kontakt med den kristna kyrkan, och att studenterna därför skulle iakttaga viss försiktighet när de läste deras texter.²¹⁶ Här fick Höök i stället hålla i minnet att Erik levde före Luther och därför hade katolska vanor, som man senare i protestantiska länder kom att ta avstånd från – men att Erik kunde vara en utmärkt kung i alla fall.

Detta medför att Höök kan framhäva goda sidor hos Erik, precis som man hyllade Cicero och andra antika författare, men samtidigt att han inte kan citera alla

²¹³ Werner, Yvonne Maria, *Nordisk katolicism*, Lund 2005, s. 25-26.

²¹⁴ Jämför Behre, Larsson och Österberg 2003, s. 148-149.

²¹⁵ Malmstedt, Göran, *Bondetro och kyrkoro: Religiös mentalitet i stormaktstidens Sverige*, Lund 2002, s. 33-35, 128-131.

²¹⁶ Lindroth 1989, s. 192.

vitans uppgifter om Eriks religiösa vanor utan kommentar och samtidigt hylla hans förträfflighet, eftersom det finns punkter i vitan som strider mot protestantiska seder.

Av Hööks version framgår emellertid fortfarande att Erik var mycket from, genom att han inte nöjde sig med att föredömligt gå i kyrkan, utan också var mycket nitisk i att be och i att prisa Herren. Redan i inledningen till avhandlingen omtalas Eriks *pietas* före alla andra dygder. Även Örnhielm kallar Erik *piissimus*.²¹⁷ I egenskap av föredöme kunde kungen, eller andra helgon, vördas, men fick inte dyrkas: Eriks skrin stod faktiskt kvar vid högaltaret i Uppsala domkyrka fram till 1970-talet.²¹⁸

De mest framträdande skillnaderna mellan vitan och avhandlingen är här Eriks självspäkning i form av tagelskjortan, samt det att han avstår från att dela drottningens säng. Vad rör tagelskjortan citerar Höök Örnhielm, som avfärdar hela idén att försöka vinna frälsning genom att bära tagelskjorta som katolskt nonsens. Örnhielm skriver att han anser att Erik bar en sådan, precis som en munk, i syfte att visa vänskap med munkarna i riket.²¹⁹ Härigenom frikopplas Eriks tagelskjorta från hans religiösa övertygelse och därmed från katolicismen, och med ens handlar hans bärande av plagget om att knyta en grupp människor inom riket till sig; det skulle kunna ses som ett politiskt grepp för att stabilisera den svenska tronen. Det är ett exempel på hur Örnhielm kopplar loss Erik från hans katolska tro: även om författaren gör många negativa uttalanden om densamma rör de inte Erik, trots att han i egenskap av helgon skulle kunna ses som en symbol för katolicismen.

Uppgiften om att Erik avstår från att dela drottningens säng och om hans kalla bad för att hålla sina begär i schack har däremot inte följt med till avhandlingen. Visserligen kan man finna spår av densamma i uttrycket *alia contra exorientes voluptates remedia*²²⁰ – ett av botemedlen mot lustar som kan uppstå kan ju vara kalla bad. Det står emellertid inte klart utsatt. Vad rör att Erik sägs ha fastat ofta går det att knyta till Luthers föreskrifter: han ansåg att fasta var en bra metod att tygla sina kroppsliga begär. Däremot skulle man inte fasta på det mer regelbundna vis som

²¹⁷ Örnhielm 1689, s. 462.

²¹⁸ Stolt, Birgit, *Luther själv: Hjärtats och glädjens teolog*, Skellefteå 2004, s. 74-75.

²¹⁹ Höök, s. 24. Örnhielm ägnar sig för övrigt frekvent åt utfall mot den katolska kyrkan och åt att upphöja den lutherska läran.

²²⁰ Höök, s. 24.

föreskrevs inom katolicismen.²²¹ Eftersom man enligt Luther enbart kunde vinna frälsning genom gudomlig nåd skulle ett idogt fastande ändå inte medföra att man kom till himlen.

Eriks död

En annan episod i berättelsen om Erik där legendens anknytning till det religiösa är mycket framträdande är när kungen blir dödad. Hööks berättelse är här mycket kortfattad: Erik kommer ut ur kyrkan och anfalls genast av danskarna, som dödar honom. Berättelsen avbryts vid ett par tillfällen för diskussion av olika närliggande aspekter, exempelvis för en utredning av exakt var respektive vilket år Erik egentligen dog, men själva döden beskrivs mycket kort vid samtliga tillfällen.

I legenden är skildringen mera utförlig: Eriks plåga när han dör liknas vid Jesu plågor på korset – ett exempel på *imitatio Christi*, ett vanligt grepp i medeltida helgonlegender där helgonets martyrdöd knyts an till Jesu lidande.²²² Dessutom talas om att Erik kröns med martyrkronan. I legenden avslutas scenen med att danskarna utan vördnad hugger av kungens vördnadsvärda huvud, *reverendum caput eius irreverenter absciderunt*.²²³

En liknande kommentar finns i slutet av avhandlingens avsnitt om Eriks död där Höök sammanfattar episoden: *Id verum est, caesum esse Regem optimum, capiteque, ne deesset victo ludibrium, irreverenter exutum.* – Sanningen är att den utomordentlige kungen dödades, och att hans huvud vanvördigt höggs av under det att han hånades.²²⁴ Ordet *irreverenter* finns alltså med i båda fallen, och danskarnas ringaktning för den gode kung Erik framträder genom det ordet. I legenden knyts deras behandling av Erik till de romerska soldaternas av Jesus – att hugga av Eriks huvud tolkas som en gärning liknande den att sätta törnekronan på Jesu huvud.

²²¹ Berghuis, Kent D., *Christian Fasting – A Theological Approach*, sidan besökt 2009-10-02, <http://bible.org/series/christian-fasting-theological-approach>, kap. 4.

²²² Se Goodich 1982, s. 66. Även Folz anknyter till detta begrepp (s. 61-62.).

²²³ Svennung 1962:1, s. 147.

²²⁴ Höök, s. 31.

I avhandlingen, där Höök tonat ned eller tagit bort anknytningen till det kristna-katolska, saknas emellertid den kopplingen, trots att samtliga element ovanför tagits med. *Irreverenter* i det här fallet handlar snarare om ringaktning för Erik i hans egenskap av kung, här symboliserat av att hans (krönta) huvud huggs av. Ringaktningen förstärks ytterligare genom att man hånade den besegrade – *ne deeset victo ludibrium*. I legenden motsvaras detta av att danskarna sägs vara *ludibria exercentes*, utövare av hån.²²⁵ Örnhielm, vidare, går på samma linje och beskriver mordet som *nefandam optimi Regis caedem*, det onämnbare mordet på den utomordentlige kungen²²⁶ och *caedes iniquissima*, det skändliga mordet.²²⁷ Inte heller han gör några religiösa kopplingar här: det är ett politiskt skeende han beskriver, inget annat.

Absolutistiska tankegångar var högaktuella i Hööks samtid; Sverige fick ju en regent av Guds nåde 1680. En kungs makt hade gudomligt ursprung och att sätta sig upp emot sin regent var att sätta sig upp mot Gud.²²⁸ Helander visar hur den bilden av regenten förekommer i panegyriska sammanhang under stormaktstiden, där regenten och Gud står varandra mycket nära genom att kungen framställs som Guds sändebud eller som Gud på jorden.²²⁹ Eriks huvud är sålunda vördnadsvärt eftersom han är utvald av Gud att vara det svenska rikets kung, inte för att han är martyr och på sätt kan knyts till Jesus.

Erik och folket

Ytterligare ett exempel på att Höök avlägsnat en religiös koppling är när det handlar om de tre olika områden inom vilka kung Erik verkar: religionen, styrelsen av folket och kriget. Denna tredelning föreligger både i legenden och i avhandlingen. Den största skillnaden i innehåll i nedanstående båda citat är att den uttalade kopplingen till Gamla testamentet tagits bort ur avhandlingen, att Höök återigen avlägsnat sig

²²⁵ Svennung 1962:1, s. 147.

²²⁶ Örnhielm 1689, s. 479.

²²⁷ Örnhielm 1689, s. 478.

²²⁸ Rystad, Göran, *Europa i världen 1500-1700: expansion och integration*, Stockholm 2004, s. 69.

²²⁹ Helander 2004, s. 388-389.

från den religiösa tolkningsramen, trots att han behåller samma uppdelning som i legenden. Intressant nog följer Höök inte uppdelningen eftersom han ju behandlar den sista punkten, anfallet mot Finland, först. Nedanstående meningar har jag flyttat isär för att göra tredelningen tydligare genom att ställa legendens och avhandlingens text intill varandra.

Legenden, s. 142	Avhandlingen, s. 14
<i>Imitatus namque sanctorum Veteris Testamenti regum exempla,</i>	<i>Et dignus erat ERICUS, qui a suis amaretur, ac coleretur; dum nihil ad suam, sed ad publicam utilitatem referret omnia; vitamque & actiones suas sic componeret, ut, quod</i>
<i>primo ad edificacionem ecclesiarum et divini cultus reparacionem ac ampliacionem,</i>	<i>primum esse debet, religionis, rerumque sacrarum esset studiosissimus;</i>
<i>deinde ad populi regimen et legum iusticie promulgacionem,</i>	<i>deinde in cives summa uteretur clementia;</i>
<i>postremo ad hostium fidei et regni expugnacionem se totum convertens, manum misit ad forciam.</i>	<i>ac tandem regni Svionici fines, summotis hostibus, prorogaret fortissime [...]</i>

Erik framställs fortfarande av Höök som en religionens gynnare, en god härskare och en försvarare av sitt folk och sitt rike. Religionen var ju en viktig fråga också i Hööks tid, och kungen skulle intressera sig för religionen och vårda sig om sina undersåtars andliga fostran och bildning. "Prästens roll var förkunnarens och lärarens. Predikan blev tyngdpunkten i gudstjänsten [...]"²³⁰ Här finns sålunda ett inslag av religion som Höök inte har behövt rensa bort – det var förenligt även med en protestantisk kungs uppgifter. Eriks *pietas* framträder i hans ansträngningar för religionens skull,

²³⁰ Behre, Larsson och Österberg 2003, s. 148-149.

och dessutom i hans vanor som berörts ovan. Fromhet var ett drag som tillskrevs Gustav II Adolf, även benämnd som protestantismens förkämpe.²³¹

Höök och vitans författare har tagit med olika ting i den första punkten. Vitans författare inriktar sig på att Erik såg till att det över huvud taget fanns en kyrka och en gudstjänst att gå till – det vill säga att han verkade för trons utbredning i Sverige. Hööks uttryck *rerum sacrarum*, heliga ting, är mycket mera allmänt hållet; här kunde det ha handlat om någon sentida regent. Att Erik starkt ivrade för religionen ger ju ingen som helst information om hur denna iver yttrade sig.

I ovan citerade avsnitt av avhandlingen nämns ingenting om Eriks lagstiftning, utan hans inställning till folket omtalas bara som *clementia*, mildhet. Lagar förekommer däremot i motsvarande citat ur legenden, men där finns i gengäld ingen hänvisning till *clementia*. Erik omnämns på andra ställen i legenden som mild, så *clementia* finns närvarande även om ordet inte används just här. Lagarna behandlas separat i avhandlingen: Höök hänvisar till gamla lagar och till andra författares verk för att visa att Erik verkligen var en god regent och rättvis lagstiftare.²³²

Vad rör den tredje delen, Eriks militära förmåga, manifesteras den i krigståget till Finland, som jag redan behandlat separat ovan. Höök berättar således vid åtskilliga tillfällen om Eriks många dygder och om hans utmärkta färdighet vad gäller regeringsplikterna. Örnhielm kallar Erik *sapientissimus*, mycket vis.²³³

Ett annat grepp Höök tar till för att visa Eriks förträfflighet – utan att räkna upp goda egenskaper – är att betrakta honom genom folkets ögon, eller åtminstone förefalla göra det. Erik sägs ha varit älskad av alla, enhälligt utvald att bli kung. Några andra exempel är att han av Höök kallas *carus*, kär, *iucundus*, ljuv och kort därefter *bonus*, god.²³⁴ I anslutning till sin död beskrivs kungen också som *innocentissimus*, helt oskyldig²³⁵ och *optimus*, utomordentlig.²³⁶

I samtliga fall betraktas han utifrån; det är de som levde i Eriks samtid som tycker, eller borde tycka, att han är sådan. Att folket verkligen hyser dylika åsikter

²³¹ Helander 2004, s. 378, 386.

²³² Höök, s. 20.

²³³ Örnhielm 1689, s. 462.

²³⁴ Höök, s. 25.

²³⁵ Höök, s. 35.

²³⁶ Höök, s. 31.

blir därefter tydligt i berättelsen: när kungen återvänder från Finland sägs han ha hälsats välkommen med ovationer från en folkmassa²³⁷, och när hans döda kropp ska bäras in från slagfältet följs han av gråtande och suckande människor.²³⁸

Eriks tid på tronen kan utifrån detta uppfattas som ett slags guldålder: Han är rättrådig, from, tapper och mycket mån om sitt folk. Alla är lyckliga när han lever, alla olyckliga när han dödats, och han älskas av sina undersåtar. Finland erövrar med lätthet och införs i det svenska väldet ... Helander visar hur det i samband med både Gustav II Adolf och Karl XII talades om en ny guldålder som skulle åstadkommas av respektive kung.²³⁹ Måhända har en av anledningarna till Hööks beslut att skriva om just Erik varit att även denne förefaller ha givit upphov till en sorts guldålder – vilket för övrigt även kan föra tankarna till goternas tid. I inledningen till avhandlingen omnämns Erik ju som en av *iis regibus, qui pietate, & aliis virtutibus inclaruerunt*²⁴⁰, en av de kungar som var särskilt framstående i fromhet och andra dygder.

²³⁷ Höök, s. 18-19.

²³⁸ Höök, s. 36.

²³⁹ Helander 2004, s. 380, 390.

²⁴⁰ Höök, inledningen.

AVSLUTNING

Både Höök och vitans författare framställer Erik som en idealfurste. En av hans mest framträdande egenskaper är att han är god, och därför älskad av sitt folk. Andra viktiga positiva drag hos kungen i båda texterna är fromhet, mildhet och tapperhet – *pietas*, *clementia* och *fortitudo*. Erik visar sin fromhet genom att främja tron i sitt land, vara mycket nitisk i sin personliga trosutövning, samt genom korståget till Finland och till slut när han vägrar avbryta mässan i anslutning till sin död. I Hööks version framgår fromheten på samma sätt.

Mildheten blir synlig i båda texterna under Finlandsfärden när Erik gråter över de dödas förlorade själar efter slaget i Finland, och i hans hantering av sitt eget folk. Tapperheten framgår hos Höök såväl som hos vitans författare genom skildringen av striden mot finnarna och i slutet av berättelsen när Erik med en handfull soldater möter Magnus Henriksson och hans här. I Magnus får Erik sin motpol – hos den danske prinsen finns varken tapperhet, fromhet eller mildhet. Han kallas dessutom ond av både Höök och legendförfattaren.

De båda striderna, Finlandsfärden och krigståget som utmynnar i Eriks död, skildras så att de ska passa ihop med respektive initiativtagare. Medan Erik gråter över att många själar gått till spillo och inte kan glädjas åt segern i Finland, plågar Magnus och hans soldater Erik, när det egentligen vore tillräckligt att döda honom för att kunna ta över tronen. Magnus visar inte heller minsta ånger över vad han gjort. Eriks gärningar avspeglar hans utomordentliga vandel, medan Magnus handlingssätt visar honom som en usel person.

Bilderna av Erik och av de övriga tre temata jag undersökt skiljer sig således oerhört lite från varandra. De fakta om Erik och hans liv Höök och vitans författare bygger sina framställningar på är identiska, även om händelseförloppet skildras i en något förändrad ordning i avhandlingen.

De skillnader som trots allt uppstår är av två slag, även om det inte går att dra någon skarp gräns mellan dem: för det första sådana som är avhängiga av att det är två skilda genrer som ställer olika krav, för det andra sådana som kan förklaras med

de båda författarnas skilda tolkningsramar och strävanden efter att infoga Erik i olika sammanhang.

För legendens författare gäller det att passa in Erik i skaran av redan etablerade helgon och koppla honom till kristna ideal och till *rex iustus*-begreppet. Höök däremot strävar efter att Erik ska uppfattas som en i raden av svenska regenter, som en företrädare till Gustav II Adolf och Karl XII; den senare hyllas för övrigt i slutet av avhandlingen. Erik framställs därför som en krigarkonung, precis som de nyssnämnda regenterna. Så sker tydligt i skildringen av Finlandsfärden, där han ju till och med erövrar hela landet, och till viss del i striden just innan han dör.

I Hööks skildring kan i övrigt spåras antikvariska idéer, göticitiska tankar och kopplingar till den luthersk-evangeliska kyrkan. De antikvariska idéerna blir synliga i vissa av Hööks källor: han visar stort intresse för gamla lagar, för statyer, för Eriks relikskrin och så vidare – det vill säga för fysiska lämningar i hans samtid.

Göticitiska idéer framgår dels i skildringen av Erik som mycket tapper, dels i att Höök lyfter fram konflikten med danskarna. En hörnsten i svensk göticism var just stridigheterna med Danmark. Den eviga konflikten mellan gott och ont, som i vitan knyts till Gud och djävulen, kopplas därför i avhandlingen i stället till den långvariga konflikten mellan Sverige och Danmark.

Luthersk-evangeliska tankar skymtar fram i avhandlingen genom att vissa uppgifter om Eriks trosutövning på något sätt elimineras, som i fallet med tagelskjortan: Erik bär enligt Örnhielm tagelskjorta i syfte att visa samhörighet med munkarna, trots att det i legenden klart står att meningen med tagelskjortan är att Erik ska späka sin kropp. Den allra mest framträdande kopplingen till det katolska, att Erik dyrkades som helgon och bevisligen måste ha varit en god katolik, förbigås helt enkelt av de stormaktstida författarna.

Paradoxalt nog var det just detta som inte *går* att koppla loss från katolicismen som gav Erik hans stora betydelse: hans helgonskap. Utan det hade Erik knappast varit mer känd än någon annan av de svenska 1100-talsregenterna.

Erik fördes fram som nationalhelgon för att legitimera sin släkts tronanspråk i en tid då en helgonförfader av kunglig börd var högsta status, och för att ge det nyblivna ärkestiftet Uppsala ett eget helgon. Det ledde till en allt mer utökad kult och

till att Erik så småningom dyrkades inte bara i de trakter där han levde och dog, utan blev känd och föremål för kult i betydligt vidare geografiska områden, och till sist kom att bli en nationell symbol.²⁴¹ Alltså medförde det katolska elementet, helgonskapet, att Sankt Erik, av Höök kallad *Rex tandem Sveciae celebratissimus*, en oerhört berömd svensk kung,²⁴² överlevde reformationen för att bli en national-symbol – i ett protestantiskt land.

²⁴¹ Se Sands 2008, s. 217-218.

²⁴² Höök, inledningen.

BIBLIOGRAFI

Källor

"Erikslegenden" i Svennung, Josef, *Från senantik och medeltid: latinska texter av kulturhistoriskt intresse*, del I, Skrifter utgivna av Svenska Klassikerförbundet 49a, Lund 1962, nytryck Uppsala 2002, s. 142-148

Höök, Petrus Schvantesson, *De Erico IX sive Sancto*, Uppsala 1712

Litteratur

Angenendt, Arnold, *Geschichte der Religiosität im Mittelalter*, Darmstadt 2000

Annerstedt, Claes, *Uppsala universitets historia*, band II:1-2, Uppsala 1908-1909

Aurelius, Carl Axel, *Luther i Sverige: svenska Lutherbilder under tre sekler*, Skellefteå 1994

Behre, Göran, Larsson, Lars-Olof, Österberg, Eva, *Sveriges historia 1521-1809: stormaktsdröm och småstatsrealitet*, Stockholm 2003

Berghuis, Kent D., *Christian Fasting – A Theological Approach*, sidan besökt 2009-10-02, <http://bible.org/series/christian-fasting-theological-approach>

Bolin, Sture och Hildebrand, Bengt, "Erik den helige" i *Svenskt biografiskt lexikon*, band 14, Stockholm 1953

Elfver, Frédéric, "Om Elias Brenner och fantasimynt i Erik den heliges namn...", *Svensk numismatisk tidskrift*, 2006 (3), s. 66-67.

Eriksson, Gunnar, *Rudbeck 1630-1702: liv, lärdom, dröm i barockens Sverige*, Stockholm 2002

Ferm, Olle, "Den fromme S:t Erik" i *Röster från svensk medeltid*, red. Aili, Hans, Ferm, Olle och Gustavsson, Helmer, Stockholm 1990

Folz, Robert, *Les saints rois du moyen âge en Occident: VIe-XIIIe siècles*, Bryssel 1984

- Goodich, Michael, *Vita perfecta: the ideal of sainthood in the thirteenth century*, Stuttgart 1982
- Harrison, Dick, *Gud vill det!: Nordiska korsfarare under medeltiden*, Stockholm 2005
- Helander, Hans, *Neo-Latin Literature in Sweden in the Period 1620-1720*, Acta Universitatis Upsaliensis 29, Uppsala 2004
- Härdelin, Alf, *Munkarnas och mystikernas medeltid*, Skellefteå 1996
- Johannesson, Kurt, *Gotisk renässans: Johannes och Olaus Magnus som politiker och historiker*, Stockholm 1982
- Jönsson, Ann-Mari, *Chronologia Sanctae Birgittae / Johannes Messenius ; a critical edition with introduction and commentary*, Lund 1988
- Jönsson, Ann-Mari, "Den heliga Birgittas skrinläggning", *Kyrkohistorisk årsskrift*, Uppsala 1987, s. 37-53
- Jönsson, Arne, "Birgittas pilgrimsfärd till det Heliga landet", i *Birgitta av Vadstena: pilgrim och profet 1303-1373: en jubileumsbok*, red. Beskow, Per och Landen, Annette, Stockholm 2003, s. 151-165
- Jönsson, Arne, "St. Eric of Sweden – the drunken saint?", *Analecta Bollandiana*, Bryssel 1991, s. 331-346
- Jönsson, Arne, "Swedish Gothicism from Saint Birgitta to the poetess Sophia Elisabeth Brenner" i *Scandinavia, Saint Birgitta and the pilgrimage route to Santiago de Compostela*, red. Martínez Ruiz, Enrique och Pazzis Pi Corrales, Magdalena de, Santiago de Compostela 2002, s. 285-296
- Kilström, Bengt Ingmar, "Erik den helige" i *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid*, band 4, Köpenhamn 1981
- Lindberg, Bo, *Stoicism och stat: Justus Lipsius och den politiska humanismen*, Stockholm 2001
- Lindroth, Sten, *A History of Uppsala University 1477-1977*, Uppsala 1976
- Lindroth, Sten, *Svensk lärdomshistoria: Stormaktstiden*, Stockholm 1989
- Ljungqvist, Fredrik Charpentier, "Kungaideologin i *Sverris saga*", sidan besökt 2009-10-02, <http://www.dur.ac.uk/medieval.www/sagaconf/ljungqvist.htm>
- Lundén, Tryggve, "Eriksofficiet, Eriksmässan och Eriksmiraklerna", *Credo*, Stockholm 1945, s. 26-66

Malm, Mats, *Minervas äpple: om diktsyn, tolkning och bildspråk inom nordisk göticism*, Stockholm 1996

Malmstedt, Göran, *Bondetro och kyrkoro: Religiös mentalitet i stormaktstidens Sverige*, Lund 2002

Nationalencyklopedin, uppslagsord: "Erikslegenden", sidan besökt 2009-10-02, www.ne.se Artikelförfattarens namn står inte utskrivet.

Niermeyer, Jan Fredrik, *Mediae Latinitatis lexicon minus*, Leiden 2002

Nilsson, Bertil, "Religionssynen i Sverige. Från kyrkolagen 1686 till regeringsformen 1809", *Acta Masonica Scandinavica*, Köpenhamn 1999, s. 128-140

Nuorteva, Jussi och Palola, Ari-Pekka, "Sankt Henrik" i *Biografiskt lexikon för Finland*, band 1, Helsingfors 2008

Nyman, Magnus, "Till 350-års minnet av Johannes Messenius död", *Signum* 1986 (1), s. 6-11

Rystad, Göran, *Europa i världen 1500-1700: expansion och integration*, Stockholm 2004

Sands, Tracey R., "The Cult of St Eric, King and Martyr, in Medieval Sweden" i *Sanctity in the North: saints, lives and cults in Medieval Scandinavia*, red. DuBois, Thomas A., Toronto 2008, s. 203-238

Scheffer, Henrika, *Johannes Schefferus: en storman från 1600-talets Uppsala*, Uppsala 1918

Sjöberg, Rolf, "Erik den helige - Sveriges rex iustus" i *LLt: festskrift till Lars O. Lagerqvist*, red. Ehrensvärd, Ulla et al., Uppsala 1989, s. 369-379

Sjöberg, Rolf, "Via regia incedens: Ett bidrag till frågan om Erikslegendens ålder", *Fornvännen* 78, Stockholm 1983, s. 252-260

Skarstedt, C. W., *Göteborgs stifts herdaminne*, Lund 1885

Stolt, Birgit, *Luther själv: Hjärtats och glädjens teolog*, Skellefteå 2004

Svennung, Josef, *Från senantik och medeltid: latinska texter av kulturhistoriskt intresse*, del 1-2, Skrifter utgivna av Svenska Klassikerförbundet 49a och 49b, Lund 1962, nytryck Uppsala 2002

Tarkiainen, Kari, "Elias Brenner" i *Biografiskt lexikon för Finland*, band 1, Helsingfors 2008

Torius, Josef K, *M. Tulli Ciceronis Orationes in Catilinam prima et tertia*, Skrifter utgivna av Svenska Klassikerförbundet 3, Lund 1964

Uppsala universitets matrikel 1595-1800, band 1-2, red. Andersson, Aksel, Carlsson, A. B., Sandström, J., Uppsala 1900-1923

Weibull, Lauritz, "Erik den helige", *Nordisk historia: forskningar och undersökningar*, band 3, *Från Erik den helige till Karl XII*, Lund 1949

Werner, Yvonne Maria, *Nordisk katolicism*, Lund 2005

Westman, Knut B., "Erik den helige och hans tid" i *Erik den helige*, red. Thordeman, Bengt, Stockholm 1954

Örnhielm, Claudius, *Historiae Sveonum Gothorumque ecclesiasticae libri quatuor*, Stockholm 1689

BILAGA: HÖÖKS SLÄKTTRÄD I URVAL

Petrus Hööks släkträd i urval

